

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут
міжнародних відносин і соціальних наук

Кафедра психології

Устименко Ірина Русланівна

Кваліфікаційна робота

на тему: **«Психологічні аспекти розвитку креативного
мислення у студентів»**
(на прикладі ПВНЗ «Університет сучасних знань»)

Група ТУБц-8-23-М₁ПС (2,0 здс)

Спеціальність: 053 Психологія

Спеціалізація: -

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

*Дипломна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело*

Науковий керівник

Кандидат

психологічних наук

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

І.Р. Устименко

(прізвище та ініціали)

Допущено до захисту в ЕК

Завідувач кафедри

Д.пс.н., професор

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

О.І. Алексеева

(прізвище та ініціали)

(підпис)

В.Б. Синякова

(прізвище та ініціали)

Київ 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Устименко І.Р., «Психологічні аспекти розвитку креативного мислення у студентів» (на прикладі ПВНЗ «Університет сучасних знань»)
– кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеню «Магістр» за спеціальністю 053 «Психологія» у галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки. – ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук.

У магістерській роботі проаналізовано наукові підходи до дослідження креативного мислення та його психологічних детермінант, а саме: концептуальні підходи до вивчення феноменів креативності та креативного мислення у психології, особливості формування креативного мислення в студентському віці: чинники та умови розвитку.

Представлено результати експериментального дослідження щодо розвитку креативного мислення у студентів та описано його результати.

Обґрунтовано практичні аспекти розвитку креативного мислення у студентів, а саме: описано програму психологічного супроводу сприяння актуалізації креативного потенціалу у студентів, розроблено практичні рекомендації студентам з розвитку власної креативності.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, креативний потенціал, творчість, інноваційність, самопізнання, розвиток, становлення, усвідомлення.

ANNOTATION

I.R. Ustymenko, "Psychological aspects of the development of creative thinking among students" (using the example of the Higher Educational Institution "University of Modern Knowledge") - a qualification paper with manuscript rights.

Qualification work for obtaining the Master's degree in the specialty 053 "Psychology" in the field of knowledge 05 - Social and behavioral sciences. - PJSC "Interregional Academy of Personnel Management" Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Sciences.

The master's thesis analyzes scientific approaches to the study of creative thinking and its psychological determinants, namely: conceptual approaches to the study of the phenomena of creativity and creative thinking in psychology, features of the formation of creative thinking in student age: factors and conditions of development.

The results of an experimental study on the development of creative thinking in students are presented and its results are described.

The practical aspects of the development of creative thinking in students are substantiated, namely: a program of psychological support to promote the actualization of creative potential in students is described, practical recommendations for students on the development of their own creativity are developed.

Keywords: creativity, creative thinking, creative potential, creativity, innovation, self-knowledge, development, formation, awareness.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ.....	10
1.1. Концептуальні підходи до вивчення феноменів креативності та креативного мислення у психології.....	10
1.2. Особливості формування креативного мислення в студентському віці: чинники та умови розвитку.....	25
1.3. Креативний потенціал студентської молоді як психологічна проблема.....	34
Висновки до першого розділу.....	47
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ.....	51
2.1. Організація та методики дослідження розвитку креативного мислення у студентів.....	51
2.2. Аналіз результатів дослідження розвитку креативного мислення у студентів.....	56
Висновки до другого розділу	61
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ.....	63
3.1. Програма психологічного супроводу сприяння актуалізації креативного потенціалу у студентів.....	63
3.2. Практичні рекомендації студентам з розвитку власної креативності..	75
Висновки до третього розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	86
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена кількома важливими факторами, що мають значення для сучасної освіти та професійного розвитку молоді.

В умовах швидких змін на ринку праці та технологічного прогресу, від студентів та майбутніх фахівців вимагається здатність адаптуватися до нових ситуацій, вирішувати нетривіальні завдання та генерувати оригінальні ідеї. Креативність стала важливим компонентом успішної професійної діяльності у різних сферах, таких як наука, бізнес, медицина, мистецтво, технології. Тому розуміння психологічних аспектів розвитку креативного мислення є необхідним для формування компетентних і ефективних фахівців.

Креативне мислення пов'язане з рядом психологічних аспектів, таких як емоційна стійкість, мотивація, інтелектуальні здібності, здатність до саморегуляції та управління стресом. Вивчення цих аспектів допомагає зрозуміти, як на них впливає навчальна діяльність, а також як покращити креативні здібності студентів через різні психологічні техніки і методи.

Креативне мислення є складним процесом, що потребує розвитку самосвідомості та здатності до критичного мислення. Програми, спрямовані на розвиток креативності у студентів, дозволяють стимулювати їхній інтелектуальний потенціал і допомагають формувати здатність вирішувати нестандартні завдання, що є важливим аспектом для майбутньої професійної діяльності.

Зміни в соціокультурному середовищі, глобалізація та технологічний розвиток ставлять нові виклики перед освітою. Зокрема, важливим є розвиток соціальної та комунікативної креативності, що дозволяє студентам ефективно працювати в команді, створювати інноваційні проекти і бути конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці.

Креативне мислення є важливим інструментом для покращення процесу навчання. Воно допомагає студентам краще орієнтуватися в навчальному матеріалі, застосовувати нестандартні підходи до розв'язання проблем та

інтегрувати знання з різних дисциплін. Тому розробка методик, що сприяють розвитку креативного мислення, є важливим напрямом сучасної освіти [9; 18].

Таким чином, дослідження психологічних аспектів розвитку креативного мислення у студентів має високу актуальність у контексті сучасних вимог до освіти, професійної діяльності та соціальної адаптації молоді.

Дослідження креативності та креативного потенціалу мислення в контексті професіоналізму є важливим напрямом у сучасній психології та педагогіці. Багато науковців, таких як М. Бадалова, Н. Дунаєва, Н. Завініченко, А. Маркова, Р. Овчарова, Н. Пов'якель, В. Потапова, О. Саннікова, Т. Яценко, визначають ці характеристики як критерієм професіоналізму, що підтверджує їхню значущість в професійному розвитку особистості.

Креативне мислення є складовою частиною професійної діяльності, оскільки здатність до генерування нових ідей, нестандартного вирішення проблем і адаптації до змін є ключовими для успішної роботи в будь-якій сфері. Важливість розвитку цієї здатності під час навчання у вищому навчальному закладі полягає в тому, що студенту необхідно навчитися не лише засвоювати знання, але й адаптувати їх до практичних умов, знаходити нові рішення для завдань, що виникають.

Дослідження креативного мислення студентів на етапі професіоналізації майбутнього фахівця є важливим кроком для вдосконалення навчальних програм, спрямованих на розвиток таких компетенцій, як інноваційне мислення, здатність до критичного аналізу та ефективної комунікації. Це дозволяє підвищити рівень підготовки студентів до реальних умов професійної діяльності, сприяючи їхній конкурентоспроможності на ринку праці.

Таким чином, вивчення умов розвитку креативного мислення студентів у системі вищої освіти відкриває нові можливості для вдосконалення навчальних процесів, сприяючи формуванню у молоді важливих професійних і особистісних якостей, які визначатимуть їх успіх у майбутній професійній діяльності.

Об'єкт дослідження – психологічні аспекти розвитку креативного мислення у студентів.

Предмет дослідження – процеси, методи та умови розвитку креативного мислення студентів у контексті їх професіоналізації.

Мета дослідження: вивчення психологічних аспектів розвитку креативного мислення у студентів з метою визначення умов і методів, які сприяють формуванню креативних здібностей, необхідних для професійної діяльності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до дослідження креативного мислення та його психологічних детермінант, а саме: концептуальні підходи до вивчення феноменів креативності та креативного мислення у психології, особливості формування креативного мислення в студентському віці: чинники та умови розвитку.

2. Здійснити експериментальне дослідження розвитку креативного мислення у студентів та описати його результати.

3. Обґрунтувати практичні аспекти розвитку креативного мислення у студентів, а саме: описати програму психологічного супроводу сприяння актуалізації креативного потенціалу у студентів, розробити практичні рекомендації студентам з розвитку власної креативності.

Для досягнення мети дослідження та вирішення визначених завдань було застосовано комплекс наукових методів, зокрема:

– теоретичний аналіз – для вивчення та систематизації наукових підходів до розвитку креативного мислення, а також для визначення основних психологічних аспектів, що впливають на цей процес;

– опитування та анкетування – для збору емпіричних даних щодо рівня креативності студентів, їхнього досвіду в контексті творчого мислення та факторів, що сприяють чи перешкоджають цьому процесу;

– психодіагностичні методи – для оцінки рівня розвитку креативного мислення у студентів за допомогою спеціалізованих тестів, вправ і методик. У дослідженні використовувалися такі методики та тести: «Діагностика особистісної креативності (Є. Тунік), тест «Креативність» Н. Вишнякової, тест

«Визначення типу мислення і рівня креативності» (Дж. Брунер).

Завдяки застосуванню цих методів було здійснено всебічний аналіз та науково обґрунтовано підходи до розвитку креативного мислення у студентів.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно сприяє розвитку сучасного розуміння психологічних аспектів креативного мислення, його структурних компонентів та процесів, що відбуваються в межах особистісного розвитку студентів. Зокрема, дослідження: уточнює поняття креативного мислення та його роль у професіоналізації майбутніх фахівців, зокрема в контексті освітнього процесу вищих навчальних закладів; визначає ключові фактори, що впливають на розвиток креативного мислення у студентів, і виявляє психологічні, соціальні та навчальні аспекти, що можуть сприяти або заважати цьому процесу; розвиває теоретичні уявлення про роль креативності у формуванні професійної компетентності та професіоналізму майбутніх фахівців, що є важливим для вдосконалення процесу їх підготовки в системі вищої освіти; доповнює існуючі концепції і моделі креативного мислення, пропонуючи нові підходи до його вивчення, зокрема, в контексті специфіки студентського віку і процесу професіоналізації; розвиває концепцію інтеграції творчих методів в освітній процес, що дозволяє підвищити ефективність педагогічної діяльності та стимулює студентів до розвитку їх творчого потенціалу.

Таким чином, дослідження вносить вагомий внесок у теоретичне осмислення феномену креативного мислення та його розвитку на етапі навчання у вищих навчальних закладах.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для:

- розробки тренінгових програм і методичних рекомендацій з розвитку креативного мислення студентів у процесі їх професійної підготовки. Це дозволить педагогам і психологам вищих навчальних закладів впроваджувати спеціалізовані заняття для стимулювання творчої активності студентів;

- модифікації навчальних планів і програм для вищих навчальних закладів, зокрема для включення в них методик, які сприятимуть розвитку креативності у студентів. Це може включати інтеграцію інноваційних педагогічних підходів, таких як мозковий штурм, техніки групового мислення, а також вправи, спрямовані на розвиток індивідуальної та колективної креативності;

- покращення підготовки майбутніх фахівців шляхом впровадження практичних вправ для розвитку критичного мислення, інноваційних рішень та саморегуляції, що сприяють їх здатності адаптуватися до змінних умов професійної діяльності;

- підвищення ефективності психологічного супроводу студентів у рамках професійної підготовки. Розроблені методи і техніки для розвитку креативного мислення можуть бути використані консультантами та психологами вищих навчальних закладів для покращення психоемоційного стану студентів і їх здатності до стресостійкості та гнучкості в професійному середовищі;

- використання результатів дослідження для розробки програм розвитку особистісної та професійної креативності в інших освітніх та навчальних установах, таких як курси підвищення кваліфікації, тренінгові центри, а також для впровадження в корпоративне навчання.

Отже, практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для покращення навчальних методів, оптимізації навчального процесу і розвитку креативного потенціалу студентів у різних контекстах їхнього професійного становлення.

Експериментальна база дослідження: Університет сучасних знань.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота містить вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури та додатки. Робота містить 4 рисунки і 3 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

1.1. Концептуальні підходи до вивчення феноменів креативності та креативного мислення у психології

Сучасна система вищої освіти висуває запит на підготовку фахівців, здатних творчо вирішувати професійні завдання. Однак ефективність застосування психології творчості в соціальній практиці поки що залишається недостатньою. Як зазначає М. Ярошевський, це зумовлено обмеженістю методологічного потенціалу теоретичних підходів, що використовуються у психології креативності. Без впровадження принципів історизму, соціокультурного детермінізму та системного аналізу суб'єкта ця галузь ризикує опинитися у стані застою. У зв'язку з цим важливо визначити ключові методологічні засади, які формують основу теоретико-експериментальної програми дослідження чинників розвитку креативного мислення у сучасних студентів [4].

Пояснення будь-якого феномену психіки, як зазначали С. Рубінштейн, О. Ткаченко, М. Ярошевський та інші дослідники, повинно спиратися на використання всього спектра пояснювальних принципів психології. Це означає, що креативне мислення може бути адекватно та всебічно описане лише за умови його аналізу крізь призму системи цих принципів. Воно повинно розглядатися як окрема система, що водночас є частиною більш складної системи [8].

Системний підхід до дослідження креативного мислення має бути багатогранним і охоплювати його предметний, соціальний та особистісний аспекти. Особливо важливою є соціокультурна детермінація, а також системогенез, які визначають ключові фактори розвитку креативного мислення. Їх дослідження дозволяє розкрити процесуальність феномену, тобто його динаміку як на рівні мікророзвитку, так і макророзвитку.

Визначення хронологічних меж, етапів і змістовного наповнення проблематики креативності (креативного мислення) має важливе методологічне значення. Це дозволяє простежити логіку еволюції наукових уявлень про феномен, а також оцінити внесок представників різних наукових шкіл і напрямів психології у його дослідження. Такий підхід забезпечує цілісне розуміння розвитку теоретичних і практичних підходів до вивчення креативності [8].

Аналіз проведених досліджень дозволяє, на нашу думку, виділити три ключові етапи розвитку проблематики креативності (креативного мислення), які узагальнено представлені у таблиці 1.1.

Такий підхід забезпечує структуроване бачення еволюції ідей про креативність, допомагаючи простежити зміни у методології, теоретичних концепціях і практичних аспектах дослідження на кожному з етапів.

Таблиця 1.1.

Основні етапи розвитку проблематики креативності (креативного мислення)

Етап розвитку	Хронологічні межі	Характеристика етапу
Імпліцитний	Античність – кінець XIX ст.	Формування уявлень про творчість у філософії, історії, культурології, психології. Створення теоретичних передумов для виділення феномена творчості як окремої наукової проблеми.
Експліцитний	Кінець XIX ст. – 1980-ті рр.	Інкубаційний період: відокремлення психології творчості від інших дисциплін. Номінаційний період: введення терміна «креативність», розвиток психометричних підходів і методик.
Рефлексивний	З 1990-х рр.	Узагальнення результатів досліджень креативності, інтеграція її в суміжні галузі психології. Аналіз перспектив розвитку, уточнення понятійного апарату і тенденцій у дослідженнях.

Особливістю імпліцитного етапу, як зазначають у своїх дослідженнях О. Матюшкін та А. Морозов, є філософське осмислення феномена творчості, яке поступово зміщувалося від ідей божественної або містичної природи до розуміння творчості як прояву особистості людини. Від античності до Нового

часу формувалися уявлення про логіко-гносеологічну сутність творчих процесів (Ф. Бекон, А. Кентерберійський), механізми творчого мислення (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Дж. Локк, М. Монтень) і людину як джерело творчих сил (М. Кузанський, мислителі епохи Відродження), а згодом – як суб'єкта творчості (І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг) [15].

На цьому етапі з'являються такі поняття, як аперцепція (В. Вундт, В. Гербарт), творчий синтез (В. Вундт) та творчі асоціації (А. Бен), які розширювали уявлення про природу творчості та частково відповідали принципам наукового детермінізму.

На початку експліцитного етапу дослідження творчого мислення внаслідок експериментальної та теоретичної критики асоціативних уявлень про мислення відбулися важливі зміни:

1. Переосмислення сенсуалістичних поглядів на мислення. Представники Вюрцбургської школи (О. Кольпе, К. Марбе, Ф. де Соссюр та ін.) змінили сенсуалістичні уявлення про мислення. Як зазначає О. Тихомиров, О. Зельц розвинув ці ідеї, визначаючи мислення як функціонування інтелектуальних операцій і прагнучи подолати протиставлення репродуктивного та продуктивного мислення. Він досліджував мислення як процес, у якому попередні стадії готують наступні. Однак його підхід мав обмеження: О. Зельц приділяв увагу лише диференціації й уточненню сформульованої проблеми, тоді як продуктивне мислення включає створення нових проблемних комплексів, визначення умов задачі та її змінних [5].

2. Подолання інтроспективного методу. Біхевіористи (У. Торндайк, Д. Уотсон, С. Холл) відмовилися від інтроспекції у дослідженні мислення, застосовуючи об'єктивні методи спостереження та експерименту.

3. Розробка нових принципів дослідження продуктивного мислення. Представники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, К. Дункер, К. Кофка, Н. Майер, Л. Секей) досліджували мислення як процес розуміння та вирішення задачі через інсайт. М. Вертгеймер стверджував, що нова ідея виникає в момент «схоплення» ситуації у її цілісності, що є результатом переструктурування

проблемної ситуації у свідомості суб'єкта. Гештальтпсихологи критикували асоціанізм, наголошуючи на важливості цілісного сприйняття проблемної ситуації та нових відношень між її елементами [35].

К. Дункер започаткував новий етап у дослідженні творчого мислення, запропонувавши унікальний тип експериментальної ситуації, відомий як «дункерівська задача» (продуктивне мислення, яке полягає у розв'язанні головоломок) [21].

Згідно з визначенням А. Лосєвої, роботи К. Дункера, О. Зельца зібрали великий обсяг даних на основі цієї задачі. Однак подальше вивчення креативності, зокрема інтуїції, в рамках гештальтпсихології майже не зробило значного прогресу.

Американський психолог В. Лоуенфельд ввів термін «творчий інтелект», що описує певне поєднання інтелектуальних і творчих здібностей, необхідних для розв'язання проблем. Ця нова універсальна характеристика була інтерпретована як здатність до оригінального (продуктивного) мислення в будь-якій сфері діяльності [24].

З. Фрейд розпочав науковий підхід до опису творчості, зосередивши увагу на наслідках (творчість як екстеріоризація суб'єкта), де основним психологічним механізмом творчості він вважав сублімацію [28].

Узагальнюючи розвиток феноменології творчого мислення в описаних дослідницьких школах, можна підкреслити, що вони сформували методологічну орієнтацію на природничо-наукові підходи, яка була домінуючою на початку ХХ століття в асоціанізмі, Вюрцбургській школі, гештальтпсихології та психоаналізі. Ця орієнтація проявлялася у пошуках природних і універсальних сутнісних механізмів творчого мислення, які розглядалися як вроджені здатності людини. З іншого боку, за визначенням М. Ярошевського, ці концепції вже включають науково-детерміністичне пояснення виникнення нових «психічних продуктів», описуючи певні способи появи нових ідей, такі як спроби та помилки, інсайт, катарсис тощо [28].

Усі розглянуті концепції, за винятком психоаналізу, пов'язують творчість

із характером мислення, який опосередковується психічними новоутвореннями. В результаті цього виникають нові оригінальні цінності в науці, мистецтві та техніці. Поняття творчого продукту в цих концепціях перетворюється на не лише філософське та загальнонаукове, а й на спеціально-наукове поняття, зокрема, психологічне.

Спроба подолання існуючих філософсько-психологічних позицій у дослідженні творчості була здійснена в наукових працях з психології мислення С. Рубінштейна. Він виокремив детермінанти продуктивного мислення, а також визначив сутність інсайту як закономірного результату проведеного аналізу. Окрім того, вчений сформулював уявлення про творчий процес як результат свідомої діяльності суб'єкта [28].

Узагальнюючи основні досягнення інкубаційного періоду на експліцитному етапі вивчення феномену креативності, Р. Стернберг виділив три основні напрямки, залежно від того, яка сторона творчості була предметом дослідження:

- 1) особистість творця (представники описової психології, зокрема С.Грузенберг, І. Лапшин, Д. Овсянко-Куліковський, С. Уоллес, а також Р.Вудвортс та інші);
- 2) творчий продукт (Є. Бассін, В. Вундт, Л. Виготський та ін.);
- 3) творчий процес (представники асоціанізму, Вюрцбургської школи, гештальтпсихології) [5; 28].

На думку Р. Стернберга та Є. Григоренко, теоретичні та методологічні труднощі, що виникли через ранні спроби вивчення творчості, призвели до «випадіння» проблеми креативності з переліку магістральних психологічних проблем. Проте це дозволило створити філософські та загальнонаукові передумови для подальшого вивчення проблеми креативного мислення [32].

Проблема креативності знайшла своє послідовне втілення в методологічному підході Дж. Гілфорда. Потреба в дослідженні цього феномена здобула суспільне та прагматичне значення, що призвело до усвідомлення актуальності і перспективності його вивчення, а також до визнання терміну

«креативність». Дж. Гілфорд не лише сформулював проблему креативності, але й запропонував варіант її розв'язання, який поклав початок «психометричному підходу до дослідження креативності». Це включало створення стандартизованих інструментів для визначення коефіцієнта креативності [32].

Дж. Гілфорд разом зі своєю групою визначив предметно-методологічну галузь дослідження креативності, розробивши кубовидну модель «Структура інтелекту». Вони також здійснили диференціацію мислення на конвергентне та дивергентне, виділили характеристики дивергентного мислення як основи креативності і розробили тестову задачу для дослідження дивергентної продуктивності.

Розуміючи креативність як дивергентне мислення, Дж. Гілфорд виокремив такі її параметри: продуктивність, оригінальність, семантичну гнучкість, образну адаптивну гнучкість, семантичну спонтанну гнучкість. Згодом він розглядав креативність через характеристику продуктивного, дивергентного мислення, визначаючи важливі операції, такі як здатність виявляти та формулювати проблеми, генерувати велику кількість ідей тощо [32].

Його послідовник, П. Торранс, запропонував свою модель креативності, що включала три основні фактори: продуктивність, гнучкість та оригінальність. У його підході основною ознакою мислення є не якість результату, а характеристики й процеси, що активізують творчу продуктивність. Він вважав, що креативність – це процес вирішення проблем, що включає етапи відчуття проблеми, пошук, постановку проблеми, генерування гіпотез, перевірку і модифікацію гіпотез, а також знаходження рішення і його формулювання, інтерпретацію та повідомлення результатів [59].

Параметри креативного мислення, такі як ідеомоторна швидкість, спонтанна гнучкість, здатність до віддалених асоціацій тощо, які можна оцінити за допомогою тестів та спостережень, узагальнює сучасний американський дослідник Г. Адлер.

Вітчизняні автори поглиблюють та конкретизують характеристики мислення, виокремлені Дж. Гілфордом. Наприклад, Н. Шумакова трактує

здатність до виявлення проблем як «готовність породжувати проблеми».

О. Матюшкін вважає продуктивність мислення проявом вищої форми пошукової активності, зокрема самостійної постановки питань і проблем, а також пов'язує її з розвитком стратегії пошуку, здатністю до антиципації і прогнозування [52].

Гнучкість і механізми рефлексії, які її забезпечують, досліджуються в роботах І. Семенова та С. Степанова. Вони розглядають гнучкість як готовність до виходу за межі ситуації, підключення нових «пластів» психічної організації, де рефлексія відіграє роль усвідомлення засобів пошуку і варіативності їх застосування [43].

Я. Пономарьов підкреслює, що з креативністю мислення тісно пов'язані інтенсивність пошукової мотивації та чутливість до побічних утворень, що з'являються під час розумового процесу [5].

О. Туриніна вважає основними властивостями креативного мислення чутливість до дисгармонії елементів у структурі проблеми та прагнення до її корекції на основі інтелектуальної компетентності [35].

Щодо фактора оригінальності, дослідники ставляться до нього обережно. Оригінальність часто розглядається як обов'язковий компонент обдарованості, але, погоджуючись з П. Торрансом, психологи відзначають, що інколи відбувається необґрунтований зсув понять: здатність до творчості ототожнюється з нестандартністю, нестандартність – з оригінальністю, а оригінальність – з рідкісними відповідями, що інколи вводить в оману [59].

Дослідження Д. Богоявленської та В. Дружиніна показали, що показники гнучкості, оригінальності та розробленості входять до інтелектуального фактору, а не є складовими креативності. Фактор розробленості, зокрема, визначається досвідом дитини і не є безпосередньо пов'язаним з креативністю [35].

Попри критику Д. Богоявленської дивергентного мислення як синоніма креативності, теоретичні погляди Дж. Гілфорда на креативність як систему якісно різних факторів (здібностей), розташованих всередині загальної моделі інтелекту, значно вплинули на подальші дослідження в цій галузі. Дж. Гілфорд

бачив креативність як одну з форм розв'язання проблем за допомогою дивергентного мислення, що об'єднує 24 комбінації з різними типами змісту (образного, символічного) та продукту (одиниці, класи, відношення) [49].

Погляди на природу креативності зазнали суттєвих змін порівняно з початком століття: її стали розглядати не як регресивний, а як вищий мислительний процес.

У 50-60 роках XX століття формується нова методологічна орієнтація в дослідженні мислення – інженерно-технологічна, яка пропонувала програмований та алгоритмічний підхід до формування мислення через логічне моделювання мисленнєвих операцій. Представники когнітивної психології, такі як Дж.Брунер, А.Ньюелл, Г.Саймон, визначили основні напрями вивчення мислення, зокрема евристику та когнітивізм. Творче мислення стало розглядатися як засіб вирішення специфічних, нових, нетрадиційних і складних задач, що важко формулюються. Креативність, за Дж. Брунером, полягала у виборі проблеми та стратегії розв'язання розумових задач [38].

Вітчизняна психологія також відобразила інженерно-технологічну орієнтацію, зокрема у теорії поетапного формування розумових дій, запропонованій П. Гальперіним, яка найбільш повно відображає цей підхід.

Прагнення вивчити креативне мислення як особливу системну якість, а також як складовий елемент більш комплексної системи, стало основою для реалізації так званого «особистісного» підходу до вивчення креативності. Цей підхід ґрунтується на гуманітарно-культурологічній методології, яка акцентує увагу на аналізі особистісних аспектів креативного мислення та його культурному контексті. В рамках цього підходу виділяються різні особистісні виміри мислення, такі як ціннісні, мотиваційні, емоційні, вольові та інші.

Аналіз особистісних властивостей творчих індивідів є характерною рисою зарубіжної психології творчості. На думку таких психологів, як Т.Амабайл, Ф. Баррон та інші, існує загальний тип креативної особистості. Значний масив особистісних характеристик (84 якості), серед яких можна знайти навіть протилежні риси, був представлений у роботах П. Торранса [33].

Узагальнене описання особистісних рис творчих людей, виділених як західними, так і вітчизняними психологами, детально представлено в аналітичних оглядах Л. Дорфмана, Г. Корольової, Л. Єрмолаєвої-Томіної, К.Торшиної, Л. Халас.

Ми погоджуємося з думкою Р. Стернберга та Е. Григоренка щодо методологічних недоліків та відсутності експериментальної перевірки багатьох з виділених особистісних характеристик творчих індивідів. Однак більшість із них вважаємо важливими з огляду на завдання нашого дослідження.

Зважаючи на переваги аналізованих методологічних підходів до вивчення креативного мислення, ми дотримуємося думки, що принцип системності вивчення цього явища передбачає перш за все аналіз креативності як багаторівневої структури, яка знаходиться в складних взаємозв'язках з іншими компонентами психічної організації, такими як інтелект, здібності, спрямованість, вольові, емоційні, мотиваційні аспекти тощо.

Оскільки один з відомих підходів до визначення креативності в когнітивізмі полягає у протиставленні її інтелекту, питання їх співвідношення залишається одним з найгарячіших у дослідженнях креативності. Важливо відзначити, що таке протиставлення має умовний і навіть штучний характер, адже мислення за своєю природою є продуктивним, творчим процесом, як це підтверджує А. Брушлінський. Однак для наукового аналізу цього єдиного й цілісного процесу виокремлюють його різні аспекти: інтелектуальні (переважно логічні) та творчі, креативні, кожен з яких має свої особливості [16].

Дж. Гілфорд висловив думку про позитивний зв'язок між інтелектом та креативністю. Пізніше П. Торранс, базуючись на емпіричних даних, сформулював модель співвідношення цих двох аспектів [53].

М. Воллах і Н. Коган підтвердили, що інтелект і креативність взаємопов'язані як на рівні особистісних рис, так і на рівні загального пізнавального процесу. Чотири варіанти їхнього співвідношення отримали підтвердження в дослідженнях Є. Задоріної, М. Єгорової, С. Максимової та інших [35].

Я. Пономарьов експериментально виявив певний зв'язок між показниками IQ та креативністю, однак цей зв'язок не є настільки сильним, щоб за результатами тестів на інтелект можна було судити про наявність креативного мислення [11].

К. Тейлор і Х. Холанд вважали креативність «особливою точкою» індивідуальних властивостей, що залежить від загальної інтелектуальності [5].

Згідно з концепцією С. Медніка, творчий процес включає як конвергентну, так і дивергентну складові. Дивергентна складова замінюється актуалізацією віддалених зон смислового простору. Творчість, за цією теорією, розглядається як процес переформування заданих асоціацій у нові комбінації, які відповідають поставленому завданню. Тест віддалених асоціацій, розроблений С. Медніком, базується на його асоціативній теорії творчого процесу [17].

Результати адаптації цього тесту в Інституті психології РАН показали, що мотивація творчості у висококреативних дітей має внутрішню природу і мало залежить від зовнішніх впливів. В. Дружинін виявив зв'язок між інтелектом і креативністю, що підтверджує теорію «інтелектуального порогу» П.Торранса.

В психологічній літературі існує близько трьохсот теорій і тестів креативності, багато з яких зосереджуються на співвідношенні креативності та інтелекту. У більшості з цих підходів креативність розглядається як дивергентна здатність або процес, що протиставляється інтелекту, який пов'язується з конвергентним мисленням. Однак, цю однобічність підкреслюють дослідники, такі як Д. Богоявленська, Є. Григоренко, В.Дружинін та С. Меднік, які зауважують, що дивергентне і конвергентне мислення є взаємопов'язаними компонентами єдиного мисленнєвого процесу. Більш продуктивним є підхід, що вважає креативність важливою характеристикою інтелекту, яка виступає як вищий рівень його розвитку [20].

Заслуговують на увагу підходи, в яких логічні інтелектуальні здібності є складовою частиною креативності, що відповідає концепції пізнавальних процесів як елементів моделі творчого мислення. Когнітивні підходи до вивчення креативності намагаються пояснити зв'язок між розумовими

механізмами, уявленнями та пізнавальними процесами, які становлять основу творчого мислення. Основне питання, яке обговорюється в психологічній науці, полягає в тому, які саме структурні компоненти утворюють креативне мислення як пізнавальний процес.

П.Торренс, подібно до Дж. Гілфорда, описує креативність через призму мислення, тоді як Ф. Баррон вважає центральним процесом уяву та символізацію як критерії креативності. П. Ленглі та Р. Джонс підкреслюють важливість пам'яті для творчого інсайту, а К. Джоржтаут виявив зв'язок між креативністю та порушенням уваги. С. Меднік акцентує увагу на мнемічних властивостях, таких як широта асоціативного ряду і швидкість репродукції. Згідно з дослідженнями Ф. Баррона, Р. Джонса, А. Кропля та Д. Літгона, основним психологічним процесом, який регулює творчу діяльність, є сприймання, зокрема його «комплексність», «синтетичність» та «спонтанність» [59].

Вітчизняні психологи, такі як О. Матюшкін, А. Лук та інші, наголошують на важливості перцептивних властивостей для творчого мислення. Водночас, В. Козленко, Я. Пономарьов, В. Чудновський та інші дослідники підкреслюють роль властивостей уяви (наприклад, здатність бачити можливі трансформації об'єктів, яскравість і фантастичність образів) та пам'яті (створення нових комбінацій і образів з елементів довготривалої пам'яті, трансформація інтегральних асоціативних образів). Однак, оскільки всі когнітивні процеси тісно взаємопов'язані та взаємодетерміновані в процесі творчого мислення, на сьогоднішній день дослідники не мають достатніх методів для їх точного диференціювання та визначення домінуючого процесу [26].

Загальним теоретичним висновком розглянутого напрямку досліджень є те, що всі пізнавальні процеси не лише внутрішньо взаємопов'язані, але й взаємно переходять один в один, утворюючи спільну психологічну структуру мислительного акту. Це виявляється в процесах постановки та розв'язання сенсорних, перцептивних, мнемічних і інтелектуальних завдань. У функціональному генезисі кожен когнітивний процес реалізується як продуктивний акт створення образів, смислів, узагальнень і принципів

вирішення проблем. У психологічних дослідженнях продуктивні процеси виступають як еквівалент творчого ланцюга мислення, що сприяє становленню психічних новоутворень і суб'єктивному відкриттю нового в навчанні та професійній діяльності.

Продуктивність творчого мислення на процесуальному рівні досліджувалася в роботах різних шкіл психології, таких як асоціанізм, біхевіоризм, гештальтпсихологія, рефлексивна психологія, а також у психофізіологічних трактуваннях творчості. Зокрема, питання рішення творчих завдань розглядали С. Баррет, Дж. Гілфорд, Д. Перкінс, П. Торранс.

Значну увагу до проблеми продуктивності мислення та шляхів його розвитку приділяли й вітчизняні вчені, серед яких В. Біблер, Ю. Гатанов, А.Коваленко, В. Спірідонов.

Думка С. Рубінштейна про те, що мислення розпочинається з проблемної ситуації, стала основою для подальших досліджень у цій галузі, зокрема в роботах А. Брушлінського, О. Матюшкіна, О. Тихомирова та інших [29].

Так, наприклад, О. Матюшкін аналізує мислення школярів у проблемній ситуації як творчий процес, підкреслюючи важливість креативного підходу в розв'язанні задач. А. Брушлінський глибоко досліджує прогнозування як ключову рису креативного мислення, а З. Калмикова розглядає продуктивне (творче) мислення як основну складову навченості. Також мислення як творчий процес у межах процесуального підходу було досліджене П. Гальперінім, В. Пушкінім, О. Юдіною [30].

У психології творчості співіснують два основних процесуальних підходи до креативності:

а) розгляд креативності як процесу, що відбувається в окремій особистості в конкретний момент часу (підхід, притаманний більшості дослідників);

б) розгляд креативності як процесу, що залежить від системи соціальних зв'язків, проблемних сфер і критеріїв оцінки креативного продукту, тобто в ширшому соціальному та історичному контексті.

Другий підхід є вивченням інтерактивного рівня проявів креативності, що є найбільш значущим для проблеми цього дослідження, яке полягає у визначенні впливу інноваційного, креативнорозвиваючого середовища закладів вищої освіти на формування креативного мислення студентів.

Щодо процесуальних аспектів індивідуального творчого мислення в радянській психології сформувалися різні підходи. І. Калошина в узагальненому аналізі виділяє такі механізми пошуку невідомого: через аналіз і синтез, через взаємодію логічного та інтуїтивного, через асоціативний механізм та за допомогою евристичних прийомів і методів. Ці дослідження значно розширили розуміння розумових операцій суб'єкта при вирішенні нетривіальних і нестандартних задач [34].

У роботах Я. Пономарьова, С. Рубінштейна та О. Тихомирова отримано важливі результати щодо психологічної структури та закономірностей продуктивного процесу мислення. Зокрема, виявлено, що структура продуктивного (творчого) мислення повинна включати етапи «породження проблеми» та «завершення ланцюга» через «обґрунтування» (демонстрацію, інтерпретацію). Повний цикл продуктивного мислення складається з таких етапів: породження проблеми, її формулювання, пошук рішення, інсайт (розуміння), обґрунтування та реалізація.

У дослідженнях творчого мислення в діадах та групах, проведених Н.Щербо та Н. Шумаковою, висунуто ідею, що мислення є операціональним процесом, головним показником якого є оригінальність рішення, що одночасно є ознакою ефективності групового творчого мислення. На основі аналізу продуктивного процесу мислення в групах зазначено, що групове мислення є однією з форм організації діалогічного творчого мислення. Важливим є те, що в умовах групового мислення, як продуктивного процесу, цей процес набуває для кожного учасника все більш особистісного характеру, що сприяє розвитку творчого мислення в контексті навчального спілкування, групових форм навчання та професійної діяльності [30].

Інший напрямок дослідження творчого мислення пов'язаний з його

аналізом як інноваційно-рефлексивного процесу в працях Я. Пономарьова, І. Семенова та С. Степанова. Основною умовою продуктивності цього процесу є особистісно орієнтована рефлексія, яка сприяє реалізації особистісного рівня розвитку мисленнєвої діяльності, виступаючи як енергетичне джерело та стимулятор мислення в цілому.

Ще одним важливим аспектом процесуального підходу є виокремлення стадій творчого процесу, яке здійснили дослідники Л. Єрмолаєва-Томіна, О. Матюшкін, В. Моляко, С. Максимова та Я. Пономарьов [30].

Я. Пономарьов, систематизуючи різні класифікації фаз творчого процесу, запропонував таку послідовність: перша фаза (свідома робота) – підготовка (особливий діяльний стан, що є передумовою інтуїтивного досягнення нової ідеї); друга фаза (несвідома робота) – дозрівання (інкубація) ідеї; третя фаза (перехід несвідомого в свідомість) – натхнення (інсайт, результат несвідомої роботи); четверта фаза (свідома робота) – розвиток ідеї, її оформлення та перевірка [40].

О. Матюшкін, у свою чергу, визначив повну структуру продуктивного циклу мислення як: породження проблеми, формулювання проблеми, пошук рішення, розуміння (інсайт), обґрунтування (інтерпретація) та реалізація рішення [41].

Значення інтуїції в контексті психології креативного мислення розглядалося А. Брушлінським, О. Матюшкіним та Я. Пономарьовим як питання співвідношення інтуїтивних і логічних процесів, з акцентом на аналіз функціональних та генетичних аспектів цього взаємозв'язку.

А. Брушлінський не розглядає креативність як окреме психічне утворення, а вважає її невід'ємною частиною будь-якого мислення, яке, на його думку, має домінуючу роль у творчому процесі. Він стверджує, що будь-яке мислення є пошуком і відкриттям нового, тому воно завжди має елементи продуктивності та творчості. Дослідник виступає проти поділу мислення на репродуктивне та продуктивне, вважаючи, що мислення завжди є творчим, хоча сам творчий процес не можна зводити лише до мислення в його чистому вигляді [43].

Суть мислення, за А. Брушлінським, полягає в аналізі, синтезі та

узагальненні, але при цьому, незалежно від індивідуальних особливостей, кожен процес мислення завжди спрямований на пошук і відкриття нових, істотно нових і загальних властивостей, процесів, явищ і їхніх взаємозв'язків. Самодетермінація мислительних процесів є динамічним процесом, який не є статичним або завершеним, а поступово формується і розвивається в процесі вирішення задач.

А. Брушлінський підкреслює, що мислення необхідне не лише для вирішення вже поставлених завдань, але й для постановки нових задач, а також для виявлення і усвідомлення нових проблем. Продовжуваність і зв'язність мислення можуть бути пояснені через синтез особистісних (мислення як діяльність) та процесуальних (мислення як процес) аспектів [43].

Інший підхід до аналізу процесу продуктивного мислення запропонував О.Тихомиров. У його дослідженнях концептуальну основу складають теоретичні положення С. Рубінштейна, який наголошував на включенні об'єкта (як детермінанти мислення) у процес продуктивного мислення, що сприяє формуванню нових понять і характеристик. О. Тихомиров, диференціюючи ці характеристики, розкриває природу творчого процесу через форми «нових понятійних характеристик», які фіксують властивості об'єкта: нові відношення до об'єкта (актуалізація знань і досвіду) та нові відношення до суб'єкта (формування нового знання у взаємодії) [41].

Механізм творчого процесу, на думку О. Тихомирова, є співвідношенням індуктивного (емпіричного) та інтуїтивного (абстрактно-теоретичного) мислення. Перехід від одиничного до особливого відбувається через індукцію, а перехід від особливого до всезагального – через інтуїцію. Це подолання синкретичності вивчення творчого процесу в психології. Окремо, на основі розуміння мислення як процесу, Д. Богоявленська чітко визначила, що креативне мислення не є протилежністю логічному мисленню, а є його розвитком, адже траєкторія руху думки в креативному процесі є вертикальною, а не горизонтальною. Це підкреслює відмінність її позиції від поглядів Дж. Гілфорда та інших дослідників, які протиставляють дивергентність та конвергентність мислення [54].

Процесуальність мислення є важливим аспектом у дослідженнях творчого процесу, і в зарубіжній психології це питання знайшло своє відображення, зокрема в роботах Г. Уоллеса. Він виділив чотири ключові стадії розв'язання творчих завдань: підготовка (знайомство з проблемою), інкубаційна стадія (період інтелектуального відпочинку, коли працює підсвідомість), стадія осяяння (визначення напрямку рішення) та перевірка (оцінка досягнутого результату).

У кінці експліцитного етапу вивчення творчого мислення чітко виокремлюються два підходи: інтелектуалістичний та особистісний, що стосуються різних аспектів творчого процесу. Перший зосереджений на когнітивному плані мислення, а другий – на мотиваційних та операційних компонентах. Значною тенденцією є поступове об'єднання когнітивного та особистісного аспектів креативності, що включає в себе взаємодію інтелектуального та особистісного, операційного та мотиваційного компонентів. Ця тенденція є результатом еволюції наукового знання, що веде до перетворення предмету психології творчості, відображаючи більш інтегрований підхід до вивчення креативного мислення [30].

1.2. Особливості формування креативного мислення в студентському віці: чинники та умови розвитку

Одним із центральних питань у дослідженні психічних явищ є їх детермінація. У працях О. Ткаченка, О. Шорохової, М. Ярошевського висловлюється думка, що принцип детермінізму є основоположним для психології. Цей принцип спрямовує на пошук факторів та причин, що обумовлюють певне явище, а також на передбачення, прогнозування та визначення шляхів впливу на психічні явища [47].

С. Рубінштейн наголошував, що питання про детермінованість психічних явищ є питанням управління ними, можливістю їх спрямованої

зміни в бажаному напрямку. Отже, для глибокого розуміння детермінованості феноменів креативності, творчої діяльності та креативних властивостей людини необхідно знайти шляхи для їх формування та розвитку [25].

У аналізі чинників креативного мислення ми орієнтувалися на гіпотетичну різнорівневу модель психологічної детермінації творчої діяльності, запропоновану С. Устименком, а також на положення Б. Ломова щодо рівнів дослідження людини. Спроби визначити спадкові детермінанти креативності можна знайти в працях з диференційної психофізіології, узагальнених О. Кисельовою [47].

На найнижчому рівні детермінації креативності та творчої діяльності фізіологічним базисом, що може обумовлювати процесуальні характеристики креативного мислення, його регуляцію та психологічні механізми реалізації, є наступні фактори: домінування правопівкульної асиметрії мозкової саморегуляції, швидкість замикання тимчасового нервового зв'язку, тип ВНД мозкової регуляції, темпераментальні характеристики, перевага I або II сигнальної системи, парціальні властивості нервової системи (за В. Козленком) [47].

Попри наявність ряду доведених фактів, дослідження біогенетичного рівня детермінації, а також проблема спадковості індивідуальних відмінностей креативності, залишаються предметом дискусій та неоднозначних оцінок. Натомість більшу роль у детермінації креативності відіграють зовнішні впливи, зокрема особливості виховання та навчання дітей, на що зверталася увага в працях багатьох науковців.

Дослідження соціопсихічного рівня детермінації, що охоплює когнітивні, особистісні та соціально-психологічні утворення, виявляється більш складним як з методологічної, так і з методичної точки зору. Охарактеризувавши когнітивні процеси, які можуть впливати на творчу діяльність, такі вчені, як О. Матюшкін, зазначають важливість перцептивних властивостей, С. Меднік – мнемічних властивостей, а В. Кудрявцев, Я. Пономарьов, Дж. Гілфорд – мислительних процесів.

Проте головний результат досліджень креативності, проведених як західними, так і вітчизняними авторами, полягає в тому, що параметри креативності особистості не можуть бути зведені до «креативності мислення» або будь-яких інших когнітивних процесів. Це підкреслює необхідність розгляду закономірностей розвитку креативного мислення в контексті загального розвитку особистості та виділення основних груп особистісних чинників, що визначають креативність (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Особистісні чинники креативного мислення

Групи особистісних чинників	Конкретні чинники	Автори
Вікові	сенситивність періоду розвитку	Г.С. Костюк, Л.С. Виготський, Н.С. Лейтес
	адекватність методів навчання та виховання віковим потенціям	Н. Лейтес, В. Роменець, О. Щебланова
Індивідуальні	характеристики темпераменту	Б. Теплов, В. Небиліцин, М. Холодна, Х. Гарднер
	здатки	Б. Теплов, В. Небиліцин, М. Холодна, Х. Гарднер
	когнітивні стилі	Б. Теплов, В. Небиліцин, М. Холодна, Х. Гарднер
Особистісні	спрямованість	В. Чудновський
	саморозвиток	Г. Костюк
	характер, саморегуляція	Н. Лейтес
	рефлексія, свідоме ставлення до діяльності	В. М'ясищев, Н. Пов'якель, В. Семіченко
	внутрішня мотивація, пізнавальна активність	Д. Богоявленська, О. Матюшкін

З огляду на обрану тему дослідження, важливо особливо підкреслити проблему сензитивності періодів розвитку креативності, оскільки вона безпосередньо пов'язана з визначенням особливостей детермінації творчої поведінки в процесі онтогенезу. Г. Костюк зазначав, що можливості впливу середовища значною мірою залежать від вікових та індивідуальних особливостей дитини. Л. Виготський, Н. Лейтес та інші вчені також

підкреслювали здатність до творчої поведінки як важливу рису дитячого мислення. Проте межі сензитивних періодів розвитку креативності значно варіюють: від 2-5 років (за В. Дружиніним), 2-10 років (за В. Моляко), 3-5, 5-6, 8-12 років (за О. Матюшкіним), 3-4, 6-7 років (за О. Дьяченком) до 16 років, коли Б. Богоявленська вважає пік креативного розвитку. Багато дослідників фіксують спад креативності в молодшому шкільному віці і визначають дошкільний вік (2-6 років) як «золотий вік творчості» (за Х. Гарднером) [30].

Щодо подальших вікових періодів, також немає однастайності серед дослідників. Однак найбільш ймовірним другим «золотим віком креативності» є юнацький вік. В. Дружинін визначає сенситивним періодом вік 13-20 років, коли на основі загальної креативності починає формуватися спеціальна, що пов'язана з певною сферою діяльності. Є. Гергель виділяє період 11-18 років як сенситивний для розвитку креативності. В. Моляко вказує на вік 12-22 роки. О. Туриніна, узагальнюючи дослідження Л. Виготського, Б. Теплова та інших, виділяє юнацький період з 18 до 22 років і дорослий період після 22 років. Значущість студентського віку як сенситивного для формування креативності також підкреслюється В. Фрицюком та Н. Коломінським [22].

Дослідження І. Дубровіної, І. Кона, А. Реана, К. Рігеля та інших учених зосереджуються на характеристиках розвитку юнацького віку, підкреслюючи важливість цього періоду для формування ідентичності, самосвідомості, рефлексії, ціннісних орієнтацій, смислу життя, життєвих планів і установок на особистісне, соціальне та професійне самовизначення. Вони вказують на те, що цей етап є вирішальним для становлення молоді особистості і її здатності до самовираження [13].

Особливу увагу слід приділити розвитку креативного мислення в студентському віці. Генетичний аспект дослідження факторів креативності полягає у вивченні їх трансформації та значущості на різних етапах професіоналізації, зокрема під час навчання у вищому навчальному закладі. Це підтверджується дослідженнями вибірки студентів другого, четвертого та п'ятого курсів, які надають можливість порівняти різні етапи професійного

становлення. Вважається, що на 3-4 курсі відбувається активне формування індивідуальних систем психологічного знання студентів, що супроводжується переструктуруванням інформації та формуванням професійно орієнтованих знань. Дані С. Єфімової, Н. Завініченко, Г. Любимової підтверджують, що саме на 3 році навчання відбувається криза самовизначення, що вказує на зміни в детермінації та функціонуванні креативного мислення, здатного генерувати нові форми психічної активності, важливі для особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців [6].

У період юнацтва спостерігається значний розвиток теоретичного мислення, здатність до логічних міркувань, самоаналізу та теоретичних рефлексій. У більшості осіб цього віку мислення стає гнучким, поєднуючи образні, логічні та дійові компоненти. Однією з основних характеристик мислення на 20-му році життя є комплексний характер мислительних операцій, при якому різні види мислення інтегруються на високому рівні. Теоретичні висновки перевіряються практичним досвідом, під впливом якого теоретичне мислення збагачується і вдосконалюється.

Цей період характеризується переходом до вищих рівнів абстрагуючого та узагальнюючого мислення, оволодінням логічними операціями, що дозволяє сформувати систему взаємопов'язаних та узагальнених операцій. Мислення стає дедуктивно-гіпотетичним завдяки перетворенню конкретних мисленнєвих операцій на формальні, що включаються в цілісну систему [6].

Згідно з дослідженнями Ж. Піаже, розвиток мислення у віці 12-18 років відбувається через спеціалізацію здібностей, нове орієнтування суб'єкта, а також співвідношення між гіпотетичним і реально існуючим, а також потенційно можливим. Ж. Піаже виділяв заключну стадію розвитку мислення (12-15 років), яку сучасні психологи трактують не як остаточну, а як важливу віху у розвитку когнітивних процесів [35].

К. Рігель підкреслює важливість діалектичного мислення як досягнення подальшого когнітивного розвитку, що є п'ятою стадією розвитку

мислення, наступною після заключної стадії, описаної Ж. Піаже. Одним із ключових аспектів діалектичного мислення є здатність до синтезу та інтеграції протилежних поглядів, а також поєднання реального «Я» та ідеального «Я». К. Рігель вважає, що юнацьке мислення характеризується гнучкістю, з якою молодь здатна використовувати складні когнітивні структури та формально-операціональне мислення для розуміння та пояснення навколишнього світу [7].

Мислення на рівні формальних операцій передбачає пошук зв'язків між відношеннями, що в юнацькому віці виявляється трьома важливими властивостями: здатністю враховувати всі можливі комбінації при вирішенні проблеми, здатністю припускати, як одна змінна впливає на іншу, та здатністю гіпотетико-дедуктивним методом об'єднувати та розділяти змінні. За Ж.Піаже, розвиток мислення формального рівня може тривати до 20 років, але в несприятливих умовах цей процес може бути затриманий. Швидкість розвитку формального мислення залежить від якості та частоти інтелектуальних стимулів, що впливають на навколишнє середовище, а це, у свою чергу, визначає характер навчання у вищих навчальних закладах [2].

Новоутворення в розвитку мислення юнацького віку, такі як абстрактне мислення, індивідуальний стиль розумової діяльності, інтерес до наукового пошуку та елементи дослідницької діяльності, є основою для подальшого розвитку творчого мислення. На етапі професіоналізації творчого мислення студентів відбуваються етапи: накопичення професійно значущих характеристик творчого мислення та перехід його структури від стадії розвитку до стадії функціонування у процесі розв'язання конкретних завдань. Для активізації розвитку творчого мислення у студентів ефективними є методи проблемного навчання, пошукові методи та вирішення нестандартних задач.

Інтелектуальний розвиток студентів нерозривно пов'язаний з учінням як основною діяльністю цього вікового періоду, що підкреслюють дослідники Р. Грановська та Г. Костюк. Такий процес організації навчання створює умови для формування нових інтелектуальних здібностей, таких як чутливість до

проблемних ситуацій, здатність до їх структурування, а також розвиток продуктивності та гнучкості мислення. Студенти вчаться самостійно ставити та формулювати питання, шукати шляхи та засоби для вирішення складних завдань [2].

Навчальна діяльність повинна включати створення соціально-навчальних ситуацій, застосування проблемно-дослідницького методу та організацію навчального процесу через вирішення конкретних задач. У таких умовах відбувається розвиток професійного творчого мислення: здатність визначати проблеми, перетворювати їх на завдання, демонструючи продуктивність та гнучкість мислення, звільнення від шаблонних підходів та оригінальність мислення. Також важливою є здатність студентів шукати різні варіанти аналізу явищ, розробляти ідеї та знаходити конструктивні шляхи для виходу за межі звичних схем мислення й дій [7].

Згідно з думкою більшості дослідників, особистісні утворення інтегрують вплив як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, і є основними в актуалізації креативності (творчого потенціалу) особистості.

Питання щодо чинників креативного мислення викликає складну дилему між двома ідеями – новизною та детермінацією: чи можлива новизна, якщо вона виводиться з минулого досвіду або свідомо поставленої мети? Це питання не може бути вирішене в рамках гомеостатичної парадигми, оскільки для пояснення креативності необхідно передбачити наявність творчої мотивації, що є внутрішнім, а не зовнішнім джерелом.

У рамках смислової концепції мислення О. Тихомирова було виявлено структуруючу функцію мотиву в мисленні: мотив не тільки надає особистісного сенсу мисленнєвій діяльності, але й організує та структурує її. О. Васюкова та Т. Богданова показали, що значущість і зміст мотивів є реальним фактором, що визначає характер процесів цілеутворення в творчому мисленні. Мотиви залучаються до процесу цілеутворення та впливають на результати й творчий характер мислення, на співвідношення творчих і репродуктивних компонентів діяльності [12].

У концепції Д. Богоявленської представлено складний синтез чинників інтелектуальної активності, що є спробою реалізації системного підходу до детермінації творчості. Вона виділяє системоутворюючий фактор, який об'єднує інтелектуальні та особистісні, мотиваційні характеристики людини в їх нерозривній єдності. Інтелектуальна активність розглядається як інтегральне утворення, яке відображає взаємодію інтелектуальних і мотиваційних компонентів системи в цілому. Інтелектуальний компонент системи діє, лише проходячи через мотиваційну сферу особистості, яка може або стимулювати, або гальмувати прояв цього компонента [23].

Згідно з думкою багатьох психологів, можливість виявлення та продуктивного розв'язання проблем залежить від внутрішньої мотивації особистості. Так, О. Матюшкін показав, що для розвитку пошукової активності необхідним є особистісне сприйняття ситуації як проблемної. Якщо внутрішня мотивація відсутня, то не тільки самостійне виявлення проблем стає неможливим, але й пошук рішень проблем, які пропонують інші (наприклад, вчитель чи автор підручника) [23].

У дослідженнях О. Васюкової підкреслюється, що творча активність детермінується творчою (внутрішньою) мотивацією. Для формування такої мотивації важливими є особливі умови діяльності, а структура та продуктивність креативного мислення залежать від рівня стійкої пізнавальної потреби [45].

В. Дружинін і Н. Хазратова виявили важливу закономірність у послідовності формування компонентів креативності: від мотиваційних до когнітивних та поведінкових [51].

У серії досліджень вивчається зв'язок між креативним потенціалом особистості та мотивацією. Західні психологи також підкреслюють, що відповідна мотивація (зокрема, внутрішня) є необхідною умовою для творчості.

Т. Амабайл у своєму дослідженні доводить важливість соціальних та контекстуальних факторів у творчому процесі, зокрема зазначаючи, що деякі

зовнішні фактори, такі як очікування оцінки чи нагороди або відсутність вибору, можуть негативно впливати на творчість [48].

Дж. Хейєс підкреслює роль мотивації в творчому процесі, зазначаючи, що не було виявлено чисто когнітивних змінних, які б дозволили відрізнити креативних і некреативних індивідів. Він стверджує, що відмінності в креативності залежать від мотиваційних факторів, які в свою чергу призводять до когнітивних відмінностей. Іншими словами, базовою умовою формування креативного мислення та його проявів у діяльності є розвиток творчої мотивації [45].

В. Дружинін, Н. Хазратова, П. Торранс та інші вважають, що організаційні чинники мають визначальний вплив на формування креативності та креативного мислення [30].

Позитивне значення таких чинників, як забезпечення психологічної безпеки, відсутність зовнішніх оцінок і критики, реакція «мені подобається» замість «це погано», а також відсутність стресів, досліджували Л. Атаманенко, Т. Галкіна, О. Качалова, Н. Коган, А. Маслоу, К. Роджерс та інші дослідники. Ці чинники мають важливе значення для розвитку творчого потенціалу, оскільки сприяють формуванню безпечного середовища для самовираження та пошуку нових рішень [30].

Вивчення характеристик творчого та креативно збагаченого середовища, зокрема освітнього, набуває все більшої уваги в контексті розвитку креативної особистості. Дослідження, такі як роботи Г. Залевського, Т. Третьак та інших, показують, що орієнтація на репродуктивне засвоєння матеріалу і страх відхилитися від шаблонів мислення може сприяти розвитку консервативних типів особистості з ригідним мисленням, що не схильні до інновацій. Такі підходи формують людей, які мають високий психологічний бар'єр до самовираження та негативно ставляться до змін і нововведень [26].

Водночас, позитивний вплив на створення креативного освітнього середовища мають такі умови, як проблемність, діалогічність, індивідуалізація

навчання, застосування евристичних методів, комплексні програми розвитку продуктивного мислення та тренінги креативного мислення і спілкування. Ці підходи сприяють розвитку креативного мислення у студентів.

Однак, в умовах сучасної системи освіти, яка переважно орієнтована на розвиток теоретичного мислення через стандартизовані оцінки, креативність стимулюється випадковими чинниками або майже не стимулюється взагалі. Така установка не сприяє формуванню в учнів та студентів здатності до творчого і нестандартного мислення.

Отже, розвиток креативного мислення особистості, згідно з теоретико-методологічними підходами, є процесом, що переважно детермінується соціальними впливами на початкових етапах розвитку, однак із часом ці впливи поступово слабшають, а роль особистісно-ціннісної детермінації зростає. Взаємодія соціальних та особистісних чинників є динамічною та взаємозалежною, з особистістю, що розвивається, в центрі цього процесу. Важливою характеристикою детермінант розвитку креативного мислення майбутнього професіонала є їх інтегративний характер, що обумовлюється синтезом різноманітних чинників. Ключовими «модераторами» цього процесу є рівень професійно-особистісного розвитку (самодетермінація) та «креативно» збагачене освітнє середовище закладу вищої освіти, що створює умови для ефективного розвитку креативного мислення студентів.

1.3. Креативний потенціал студентської молоді як психологічна проблема

Креативний потенціал особистості – це інтегративна характеристика, що поєднує в собі творчі здібності та визначає здатність і готовність до самореалізації та саморозвитку. Він сприяє генерації нових, оригінальних ідей, забезпечує ефективну взаємодію з іншими людьми та підвищує продуктивність діяльності в будь-якій сфері.

Поняття «креативний потенціал» у психолого-педагогічних дослідженнях розглядається з різних точок зору, зокрема:

- як інтегративна та динамічна якість, що є як передумовою, так і результатом творчої діяльності, визначаючи готовність, спрямованість і здатність особистості до самореалізації та саморозвитку (С. Каракулін);
- як комплекс здібностей і особистісних якостей, які забезпечують активну та компетентну участь у процесі накопичення соціального досвіду (А. Савельєв);
- як інтегративна риса характеру, що проявляється у ставленні до творчої діяльності (О. Матюшкін);
- як характеристика, яка визначає рівень творчих можливостей для самореалізації особистості (М. Копосова);
- як система особистісних характеристик, що включає знання, вміння, здібності, переконання, спрямовані на самореалізацію у творчості (Л. Устінова);
- як сукупність можливостей і рівень розвитку вмінь та навичок (О. Анісімов, В. Давидов);
- як якість, що характеризує здатність особистості до виконання творчих завдань (Г. Альтшуллер).
- як системне утворення, яке відображає рівень актуалізації творчих можливостей особистості в реальній діяльності (С. Глухова, П. Кравчук);
- як взаємозв'язок здібностей, когнітивних і аксіологічних компонентів (В. Риндак);
- як творчі здібності, що є передумовою творчої діяльності (Д. Богоявленська, А. Брушлінський, Я. Пономарьов);
- як ресурс, що забезпечує баланс між витрачанням і відновленням творчих можливостей у життєдіяльності (Є. Варламов, В. Клименко);
- як здатність до виконання творчих дій, що є основою творчої діяльності (О. Анісімов);
- як основа психічного розвитку, яка визначає темпи та напрями формування особистості (Л. Москвичова);
- як структурне утворення, що включає інтереси, здібності, інтуїцію,

інноваційність тощо (Е. Голубєва, В. Моляко);

- як прояв сутності особистості та її творчого потенціалу;
- як засіб реалізації творчої та інтелектуальної активності;
- як механізм творчого мислення, що включає чотири групи якостей: світоглядні, ціннісні, інтелектуальні та вольові;
- як процес самовираження та індивідуальності особистості;
- як соціально-психологічне настановлення на нетрадиційне вирішення протиріч;
- як синтетична якість, що відображає потенціал особистості;
- як сукупність можливостей, вмінь і навичок, визначених їхнім рівнем розвитку;
- як внутрішня готовність до творчої самореалізації;
- як система знань, що регулює діяльність особистості;
- як мотиваційна готовність до творчості;
- як система інтелектуальних характеристик, яка проявляється у творчій активності;
- як характеристика, залежна від унікальності особистості [3; 5; 36].

Кожен із цих підходів висвітлює різні аспекти креативного потенціалу, визначаючи його як багатовимірне явище, що є важливим для самореалізації й розвитку особистості.

Л. Дорфман визначає креативний (творчий) потенціал як певну можливість, що розглядається як вірогідність виникнення «креативних подій». Автор акцентує увагу на трьох аспектах, у яких можна аналізувати творчий потенціал особистості. Перший аспект стосується співвідношення між творчим потенціалом, креативною поведінкою, творчістю та її результатами. Другий пов'язаний із відносинами між творчим потенціалом та його передумовами, такими як механізми, умови та чинники, які його визначають. Третій аспект полягає у взаємозв'язку творчого потенціалу, креативності та творчих якостей особистості, що дозволяє через аналіз творчого потенціалу прогнозувати розвиток креативних особливостей особистості [30].

Розвиток креативного (творчого) потенціалу тісно пов'язаний із механізмом внутрішньої активності суб'єкта та продуктивністю творчих процесів, що відбуваються на свідомому, підсвідомому та несвідомому рівнях. Основу творчого потенціалу складають формально-динамічні (інструментальні) компоненти індивідуальності людини. Актуалізація цього потенціалу передбачає перехід від потенційного до реального через зовнішнє виявлення творчих здібностей. Вона також включає репрезентацію універсальної структури, яка інтегрує формотворчі та змістово-сміслові характеристики індивідуальності, розвинуті у відповідному соціокультурному контексті [36].

Креативний потенціал є характеристикою особистості, що визначає рівень її активності у взаємодії з навколишнім світом – зокрема з собою, іншими людьми, природою та всесвітом. Цей потенціал відображає внутрішню духовну сутність особистості, виражаючи її ціннісні уявлення та мотиваційні потреби, що формують основи її життєвих орієнтирів. Згідно з цією концепцією, креативна особистість – це людина, яка має винахідливість і творчі здібності, здатна використовувати свій творчий потенціал в різних сферах діяльності та ефективно вирішувати повсякденні завдання.

Креативний потенціал має як динамічні, так і статичні аспекти, що проходять через різні етапи розвитку. З динамічної точки зору він проявляється як конструктивно-прогресивний процес, на якому базується продуктивність і якість, що визначаються через поняття прогресу – як особистісного, так і суспільного розвитку. Однак, з точки зору статичної складової, творчий потенціал може набувати деструктивно-регресивного характеру, що проявляється у руйнації або застої. Прогресивний аспект творчого потенціалу передбачає розвиток, реалізацію та постійне розширення творчого досвіду. Однак інколи спостерігається ситуація «заморожування» потенціалу, коли розвиток сповільнюється або зупиняється, що призводить до пасивності особистості [30].

П. Кравчук визначає креативний потенціал як сукупність різних

якостей і властивостей особистості, які виражаються через творчу силу, що залежить від змісту та рівня розвитку її потенційних можливостей до самоперетворення. Креативний потенціал можна охарактеризувати як ресурс творчих можливостей людини, її здатність до здійснення творчих дій та участі в творчій діяльності. Він є основою для досягнення творчості та інновацій, дозволяючи людині знаходити нове і невідоме, що в результаті веде до створення чогось унікального [50].

В. Моляко визначив чотири основні компоненти креативного потенціалу особистості:

1. Мотиваційний компонент характеризується допитливістю, бажанням створювати нове, розв'язувати проблеми, а також нахилами та задатками, які зумовлюють чутливість та вибірковість у виборі пріоритетів. Цей компонент також включає динамічність психічних процесів, спрямованість і частоту інтересів, особливо пізнавальних.

2. Емоційний компонент відображає емоційне забарвлення когнітивних та мотиваційних процесів. Він проявляється в емоційному ставленні до ситуацій, в почуттях, виборі пріоритетів, а також інтуїтивному сприйнятті, коли особа ухвалює рішення на основі неусвідомлених оцінок.

3. Вольовий компонент включає наполегливість, систематичність у роботі, цілеспрямованість, рішучість та працелюбність. Він проявляється в сміливості приймати рішення та впертості в досягненні мети.

4. Інтелектуальний компонент характеризується швидкістю засвоєння нової інформації, загальним рівнем інтелекту, здатністю швидко оволодівати навичками та стратегіями для вирішення проблем. Цей компонент також включає схильність до творчих пошуків, комбінування і реконструювання, економне використання часу та ресурсів [52].

Креативний потенціал має три основні аспекти: фізіологічний, психологічний та соціальний. Кожен з цих аспектів проявляється у специфічних формах, домінантах, через які здійснюється реалізація творчого потенціалу особистості. Це дозволяє творити та розвивати свої можливості в

різних сферах діяльності.

О. Матюшкін зазначає, що навіть в ранньому дитинстві можна виявити високий рівень творчого потенціалу дитини, що відкриває можливості для її творчого розвитку в майбутньому, якщо вона отримує належні умови для соціального навчання. Він розглядає творчість як не просто результат, а передумову для подальшого розвитку та самореалізації здібностей особистості. За його концепцією, творчий потенціал є когнітивним та особистісним «ядром» майбутнього творчого розвитку, що закладене в кожній людині і відкриває безліч можливостей для самовираження та прогресу [30].

Д. Богоявленська визначає здатність до саморозвитку як основну рушійну силу творчого потенціалу. Вона, слідом за І. Львовою, виділяє чотири групи особистісних якостей, що характеризують творчий потенціал особистості:

1. Світоглядні якості – включають активну життєву позицію, оптимізм, гармонійність, гуманність, прагнення до творчості, інновацій, духовного зростання та самоздійснення.

2. Ціннісні якості – включають доброзичливість, тактовність, щирість, працелюбність, толерантність.

3. Інтелектуальні якості – включають далекоглядність, допитливість, спостережливість, почуття гумору, когнітивну гнучкість.

4. Вольові якості – включають цілеспрямованість, наполегливість, сміливість [4].

Ці якості разом формують базу для розвитку творчого потенціалу особистості, сприяючи її здатності до самореалізації та успішного виконання творчих завдань.

О. Яковлева визначає творчий потенціал як здатність оптимально змінювати прийоми дій відповідно до змінюваних умов діяльності та вже набутого досвіду, знань, вмінь та переконань. Ця здатність детермінує результати діяльності, їх новизну та оригінальність, що сприяє творчій самореалізації та саморозвитку особистості [8].

О. Гуськова співвідносить творчий потенціал із когнітивною креативністю, яка включає творчі здібності та задатки, що базуються на особливостях творчого мислення. Водночас, потенційна креативність може не проявлятися або проявлятися у поведінці людини, стаючи поведінковою креативністю. Хоча авторка зводить творчий потенціал лише до когнітивної креативності, яку в нашому дослідженні ми визначаємо як базисну складову творчого потенціалу, вона підкреслює важливу роль креативного середовища для актуалізації творчого потенціалу [30].

У психологічних дослідженнях мотиваційна готовність до творчості вважається важливим чинником розвитку креативного потенціалу. При цьому, хоча генотип відіграє провідну роль у формуванні загальних інтелектуальних здібностей, для розвитку творчого потенціалу ключовими умовами є середовище і мотивація. Тому до структурних складових творчого потенціалу слід включати пізнавальні потреби та пізнавальну мотивацію, яка реалізується через пошукову активність і виявляється в підвищеній чутливості та вибірковості до нового і незвичного [16].

Таку думку поділяють дослідники, як-от Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Ю. Гільбух, З. Карпенко, Г. Костюк та інші. У контексті студентської діяльності мотиваційний компонент творчого потенціалу характеризується через внутрішню вмотивованість студента до навчально-професійної діяльності. Це означає, що міра готовності до творчої діяльності залежить від того, наскільки сильно студент мотивований займатися своєю освітою та професійним розвитком [19].

О. Попель визначає творчий (креативний) потенціал як системну характеристику особистості, що дає можливість творити, знаходити нове, приймати нестандартні рішення та діяти оригінально в різних ситуаціях. Згідно з автором, творчий потенціал включає такі складові:

1. Мотиваційний компонент – визначає орієнтацію особистості на творчу активність, із провідною роллю пізнавальної мотивації. Це включає інтереси особистості та її прагнення до творчої діяльності.

2. Інтелектуальний компонент – виражається в оригінальності, гнучкості, адаптивності, швидкості мислення, здатності до легких асоціацій. Також важливим є високий рівень розвитку творчої уяви та спеціальних здібностей.

3. Емоційний компонент – визначає емоційне налаштування на творчий процес, висвітлюючи емоційно-образні характеристики психіки, що супроводжують творчість.

4. Вольовий компонент – включає здатність до саморегуляції та самоконтролю, якості уваги, самостійність, здатність до вольової напруги. Це також включає спрямованість особистості на досягнення мети в творчій діяльності та вимогливість до результатів своєї роботи [19].

Таким чином, творчий потенціал особистості є багатокомпонентною структурою, що взаємодіє на рівнях мотивації, інтелекту, емоцій та волі.

М. Саврасов та К. Кисельов показали, що існує значна кількість та висока міцність зв'язків між мотиваційною сферою особистості студентів та їхньою креативністю. Вони відзначають, що з кожним курсом зростає кількість кореляцій між вербальною та невербальною креативністю та показниками вмотивованості на навчально-професійну діяльність [25].

А. Большакова підкреслює важливість життєтворчих здібностей у формуванні креативного потенціалу студента. Вона визначає життєтворчість як запоруку формування життєвої компетентності, що є сукупністю здатностей до вільного та творчого життєвого визначення і життєздійснення, розвитку індивідуальності, подолання труднощів та обмежень, досягнення життєвих цілей, здійснення важливих виборів та гармонізації стосунків з іншими [32].

До структури життєтворчих здібностей вона відносить:

1. Осмисленість життя – здатність знаходити смисл свого існування, відчувати цінність життя та формулювати власне життєве призначення.

2. Життєстійкість – здатність долати життєві труднощі, вирішувати конфлікти та опиратися деструктивному тискові.

3. Цілеспрямованість – уміння формулювати життєві цілі та бути активним, рішучим і послідовним у їх досягненні.

4. Пластичність – здатність до толерантності до невизначеності та готовність до непередбачуваних ситуацій.

5. Прагнення до особистісного зростання – орієнтація на саморозвиток та самовдосконалення.

6. Креативність – здатність до творчого вирішення проблем та прояву оригінальності.

7. Рефлексивні здібності – здатність до самокритики та аналізу своїх дій [32].

Зазначені якості, як стверджують науковці, є установками (диспозиціями), які з часом стають рисами-якостями особистості.

У результаті теоретичного аналізу поняття креативного потенціалу особистості були визначені його компоненти:

1. Базисний компонент, що містить:

- невербальну та вербальну креативність, які дозволяють розв'язувати творчі завдання різного змісту у різних предметних полях, незалежно від змісту провідної діяльності особистості;

2. Акмеологічний компонент, представлений:

- самоактуалізацією як творчим самоздійсненням;
- мотивацією саморозвитку як прагненням до самовдосконалення;
- постійним ускладненням внутрішнього світу, пов'язаним з динамічними змінами в образі світу;
- життєтворчими здібностями, спрямованими на розвиток і корекцію відносин людини зі світом.

Цей компонент характеризується осмисленістю життя, життєстійкістю, цілеспрямованістю, пластичністю, прагненням до особистісного зростання, креативністю та рефлексивними здібностями. Уявленнями про творчість як життєву цінність.

3. Соціально-психологічний або соціально-креативний компонент, що

включає:

- креативне середовище, в якому реалізується творча діяльність;
- комунікативна та соціальна креативність, які дозволяють реалізувати творчий характер спілкування та взаємодії у групі;

4. Регулятивний компонент, що включає:

- мотивацію творчості, як інтерес до творчої діяльності;
- готовність до ризику, як схильність до вирішення складних завдань та пошуку гострих відчуттів;
- метакреативність, як регулятивний механізм творчої діяльності [30].

Соціально-креативнісний компонент креативного потенціалу студентів охоплює феномен соціальної креативності, яка є творчими здібностями та здатностями індивіда, що виявляються в готовності до створення і використання інноваційних, нетрадиційних або нетривіальних схем мислення. Вона входить до структури обдарованості як незалежний фактор і здатність розв'язувати проблеми, що виникають усередині статичних систем.

Соціальна креативність характеризується здатністю знаходити та застосовувати творчі рішення в ситуаціях професійного спілкування, зокрема через індивідуальні характеристики, які людина використовує для вирішення соціальних проблем оригінальними, унікальними та адекватними ситуації способами. Вона також дозволяє розв'язувати соціально-комунікативні завдання нестандартним чином і створювати новий продукт у сфері міжособистісної взаємодії.

Соціальна креативність є властивою переважно соціально адаптованим особам, які не відчують ситуаційної напруги через соціальну взаємодію. Така особа здатна ефективно вирішувати завдання, створюючи нові рішення і способи комунікації, що підвищує її здатність до адаптації в різноманітних соціальних умовах [38].

Соціальна креативність є багатовимірною та складною структурою, що включає в себе кілька компонентів, серед яких можна виділити:

1. Комунікативно-особистісний потенціал – здатність людини до

ефективної взаємодії з іншими, включаючи вміння знаходити оригінальні способи комунікації в різних соціальних контекстах.

2. Специфіка самосвідомості – важливим аспектом є здатність особистості усвідомлювати себе в соціальному середовищі, оцінювати власні можливості та використовувати їх для досягнення нових результатів у міжособистісному спілкуванні.

3. Соціальна перцепція – здатність правильно сприймати соціальні ситуації, включаючи розуміння і адекватне реагування на поведінку інших людей.

4. Мислення та уява – важливими є здатність до абстрактного та творчого мислення, а також уява, яка дозволяє передбачати нові соціальні явища або моделювати різноманітні ситуації.

5. Моделювання соціальних явищ – вміння аналізувати та будувати моделі соціальних взаємодій, передбачати їх розвиток і знаходити інноваційні способи вирішення соціальних проблем.

6. Розуміння людей і їхніх рушійних мотивів – здатність проникати в глибші соціальні процеси, розуміти мотиви та поведінку інших людей, що дозволяє ефективно взаємодіяти з ними та використовувати ці знання для досягнення творчих цілей [38].

Ця багатогранність робить соціальну креативність важливою складовою не тільки для розвитку особистості, але й для ефективного вирішення соціальних та професійних завдань.

О. Поєзднік визначає соціальну креативність як багатовимірну здатність особистості до ефективної соціальної взаємодії, що має кілька основних компонентів:

1. Мотиваційний компонент включає готовність до співпраці, мотивацію афіліації (приєднання до групи) та творчості. Цей компонент відповідає за прагнення індивіда до встановлення позитивних міжособистісних зв'язків та досягнення спільних цілей у процесі взаємодії.

2. Поведінково-комунікативний компонент відображає здатність до

прийняття рішень у ситуаціях взаємодії, що виходять за межі стандартних ситуацій (надситуативність). Окрім того, він включає володіння комунікативними стратегіями, організаторські здібності, соціальну трансгресивність (готовність змінювати соціальні норми для досягнення результату), а також вміння працювати як у команді (кооперація), так і в конкурентних умовах.

3. Когнітивний компонент. У цьому контексті важливими є вербальна креативність, соціальний інтелект та групова креативність, що включає здатність до розв'язання спільних проблем та створення інноваційних рішень у межах групи.

4. Ціннісно-смісловий компонент стосується альтруїзму (спрямованість на благо інших), командних цінностей, а також переваги культури колективізму над індивідуалізмом. Він підкреслює важливість гармонійної взаємодії у групі, заснованої на спільних цілях і моральних принципах [46].

Такі компоненти соціальної креативності взаємодіють та сприяють розвитку соціальних здатностей, таких як організаційні, комунікативні нахили та комунікативна креативність. Це вказує на важливість вивчення соціальної креативності в сучасній психології як ключового аспекту розвитку міжособистісних і соціальних взаємодій у різних сферах діяльності.

О. Саннікова та Р. Белоусова визначають комунікативну креативність як складну властивість особистості, що є результатом сукупності різнорівневих компонентів. Вони стверджують, що ця властивість проявляється у спілкуванні та є важливою для забезпечення успішної комунікації [51].

Р. Белоусова описує комунікативну креативність як усталену властивість особистості, яка сприяє нестандартному підходу до розв'язання комунікативних ситуацій. Вона включає такі елементи:

1. Нешаблонне розв'язання ситуацій спілкування – здатність до оригінального підходу, який виходить за межі традиційних або стандартних

моделей взаємодії.

2. Прояв творчості у спілкуванні – здатність створювати нові ідеї, пропонувати оригінальні методи комунікації, впроваджувати новаторські підходи.

3. Генерація оригінальних ідей та засобів спілкування – здатність створювати нові концепції, у тому числі такі, які можуть бути використані для ефективнішої комунікації та взаємодії.

4. Вибір найбільш оптимальних стратегій поведінки – вміння адаптувати свою поведінку відповідно до ситуації, підбираючи стратегії, що найбільше підходять для досягнення успіху в конкретному спілкуванні [51].

Ці компоненти разом утворюють комплексний підхід до розуміння комунікативної креативності, яка є ключовою для успішної взаємодії в різноманітних соціальних контекстах.

М. Саврасов у своєму дослідженні порівнював показники образної та вербальної креативності серед студентів різних спеціальностей упродовж їх навчання в закладах вищої освіти (ЗВО). Автор не виявив значної мікровікової динаміки цих показників. Це означає, що рівень прояву вербальної та невербальної креативності не змінювався суттєво протягом студентських років. Однак, деякі позитивні зміни були зафіксовані в окремих показниках образної креативності [30].

Одним із важливих висновків є те, що вербальна креативність студентів, незалежно від спеціальності, залишалася стабільною протягом навчання і не показала змін у рівні прояву. Це може свідчити про те, що цей аспект креативності більш стабільний і менш залежить від типу навчальної діяльності.

Особливо цікавим є той факт, що дослідження було проведене серед студентів педагогічних спеціальностей, що може бути важливим фактором. Підготовка до педагогічної діяльності потребує значного залучення творчих зусиль, що може впливати на прояв креативних здібностей. Тому, хоча в цілому зміни у рівні креативності не були значними, для студентів, орієнтованих на педагогічну професію, ці фактори можуть бути більш вираженими.

М. Саврасов у своєму дослідженні виявив, що структура креативності студентів ускладнюється з віком і під час навчання у вищому навчальному закладі. На початковому етапі навчання студенти мають високий рівень образної креативності та помірний рівень вербальної креативності. Проте, з розвитком навчальної діяльності серед студентів педагогічних спеціальностей спостерігається тенденція до досягнення помірно-високих рівнів обох аспектів креативності (вербальної та невербальної) до кінця навчання [30].

Крім того, у дослідженні було доведено, що існує позитивний вплив творчих компонентів на академічну успішність студентів. На різних етапах навчання в ЗВО важливі різні аспекти креативності:

- на початку навчання особливо важливими є такі компоненти, як здатність давати абстрактну назву образам уяви, гнучкість вербальної креативності та метакреативність;
- на середньому етапі навчання серед факторів, що позитивно впливають на успішність, виділяються здатність деталізувати вербалізовані образи, створення оригінальних вербальних образів і мета-креативність;
- наприкінці навчання акцент переноситься на швидкість образної креативності та гнучкість вербальної креативності, які є важливими для успішної діяльності студентів.

Таким чином, розвиток креативних здібностей у студентів ЗВО відбувається через поступове удосконалення різних компонентів креативності, що з часом позитивно впливають на їх академічні результати.

М. Саврасов у своєму дослідженні акцентує увагу на важливості мотиваційно-регулятивних чинників у розвитку креативного потенціалу студентів. Він доводить, що мотивація навчання в університеті має значний вплив на формування базових компонентів креативності, зокрема на образну креативність, яка полягає у здатності постійно створювати нові оригінальні візуальні образи, а також на вербальну гнучкість, оригінальність та розробленість [15].

Висновки до першого розділу

Проблематика креативності та креативного мислення пройшла три основних етапи розвитку. Імпліцитний етап (до кінця XIX століття) був позначений формуванням перших уявлень про природу творчості та вивчення основних психологічних закономірностей процесів мислення, які співвідносилися з принципами наукового детермінізму. Важливим етапом був також розвиток психологічних теорій, які допомогли окреслити межі креативного мислення, заклавши основи для подальших досліджень. Експліцитний етап (кінець XIX – 80-ті роки XX століття) ознаменувався періодом інкубації та номінації, коли вперше з'явився термін «креативність». На цьому етапі дослідження креативності вже набули більш чітких контурів, стали розроблятися перші психометричні підходи до оцінки творчих здібностей. Реалізація рефлексивного етапу (90-ті роки XX – початок XXI століття) була спричинена осмисленням і узагальненням попередніх результатів дослідження креативного мислення, а також оцінкою його подальшого розвитку в контексті нових наукових підходів.

На різних етапах розвитку наукових уявлень про креативність використовувалися різні методологічні орієнтації, які виводили нові аспекти дослідження творчих процесів. Природничо-науковий підхід, спрямований на вивчення біологічних і когнітивних основ творчості, поступово доповнювався гуманітарно-культурологічними та інженерно-технологічними підходами, що дозволили розширити уявлення про творче мислення та його соціокультурний контекст. Ці різні підходи допомогли сформулювати більш точні уявлення про механізми креативного мислення, значення яких є важливим для подальших досліджень.

Сучасні дослідження показують, що креативне мислення є багаторівневим і складним психічним утворенням, яке інтегрується з іншими психічними процесами, зокрема з інтелектом та пізнавальними процесами. Важливим компонентом є взаємодія особистісних характеристик, таких як

креативність, адаптивність, гнучкість і інші особистісні якості, що формують індивідуальний стиль мислення. Крім того, виявлено, що креативне мислення перебуває в тісному зв'язку з мотивацією та емоціями, що визначають спрямованість і ефективність творчої діяльності.

На сучасному етапі дослідження креативного мислення можна виділити кілька основних напрямків. По-перше, це дослідження творчого процесу, який включає етапи підготовки, інсайту, а також перевірки результатів. По-друге, важливою є тема вивчення особистості творця, адже саме комбінація інтелектуальних і особистісних характеристик визначає рівень продуктивності творчості. Третій напрямок пов'язаний із дослідженням продуктів творчої діяльності, зокрема з аналізом результатів інноваційної діяльності та їх соціокультурної значущості. І, нарешті, важливо вивчати умови середовища, в якому розвивається креативність, зокрема освітні та професійні середовища, що можуть стимулювати або, навпаки, гальмувати творче мислення.

З розвитком професіоналізму та спеціалізації, креативне мислення стало невід'ємною складовою професійної діяльності. У сучасних системах оцінки професійних якостей особистості в багатьох сферах креативність виступає як ключовий компонент. Це проявляється як у розробці нових підходів у професійному середовищі, так і в здатності адаптуватися до змін, впроваджувати інноваційні рішення та брати участь у розвитку нових технологій.

Детермінація креативного мислення включає в себе численні фактори, що взаємодіють між собою. Зокрема, виявлені спадкові, когнітивні, особистісні, мотиваційні та середовищні детермінанти, які безпосередньо впливають на творчий процес. Важливою є роль когнітивних та особистісних чинників у формуванні креативних здібностей. Мотивація та умови середовища також визначають рівень та напрямок розвитку креативного мислення, оскільки саме ці чинники можуть забезпечити оптимальні умови для прояву творчого потенціалу особистості.

Креативний потенціал особистості є багатовимірним і складним явищем, яке включає різноманітні компоненти, такі як вербальна та

невербальна креативність, соціальна креативність, мотиваційно-регулятивні чинники. Кожен із цих компонентів взаємодіє з іншими і сприяє розвитку творчих здібностей студентів у процесі їхнього навчання.

Соціальна креативність є важливою складовою креативного потенціалу, оскільки вона дозволяє знаходити нестандартні рішення в межах соціальних і комунікативних ситуацій. Вона базується на здатності індивіда до ефективної взаємодії в групі, до застосування інноваційних підходів у спілкуванні, що сприяє успішному вирішенню соціальних проблем та досягненню спільних цілей.

Комунікативна креативність виявляється у здатності особистості генерувати оригінальні ідеї та стратегії взаємодії, що робить її важливим елементом для студентів, особливо в професійній діяльності, де взаємодія з іншими є ключовою для успіху.

Мотиваційно-регулятивні чинники, зокрема внутрішня мотивація, мають важливе значення для розвитку креативності. Вони сприяють високому рівню образної та вербальної креативності у студентів. Інтринсивна мотивація позитивно корелює з креативністю, тоді як зовнішня мотивація (наприклад, зовнішні стимули) не виявляє істотного впливу на творчі здібності студентів.

У процесі навчання у ЗВО спостерігається позитивна динаміка розвитку креативних компонентів: на початку навчання у студентів переважає високий рівень образної креативності, а до кінця навчання відзначається збільшення рівня вербальної та невербальної креативності. Це свідчить про значний потенціал студентів до розвитку творчих здібностей у результаті навчального процесу.

Важливим є також психологічний аспект: здатність студентів до креативної діяльності залежить від їхніх мотиваційних характеристик та здатності адаптувати свої соціально-психологічні стратегії до умов навчання та взаємодії з оточенням. Розвиток креативного потенціалу має бути орієнтований на підтримку внутрішньої мотивації та створення сприятливого соціально-креативного середовища в університеті.

Отже, формування креативного потенціалу студентів є комплексним процесом, що потребує уваги до різних його компонентів — мотиваційних, соціальних та когнітивних, з урахуванням їх взаємодії в процесі навчання та розвитку особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ

2.1. Організація та методики дослідження розвитку креативного мислення у студентів

Актуальність дослідження розвитку креативного мислення у студентів зумовлена кількома важливими факторами, що пов'язані з сучасними вимогами до освітнього процесу та професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

У сучасному світі, який швидко змінюється, інноваційні технології та нові підходи до розв'язання проблем стають необхідними для досягнення успіху в будь-якій професійній сфері. Тому здатність до креативного мислення, яка дозволяє знаходити нестандартні рішення, є однією з основних вимог до випускників вищих навчальних закладів. Розвиток креативного мислення в студентів дозволяє підготувати їх до роботи в умовах невизначеності, сприяти розвитку інноваційних ідей та ефективному вирішенню складних завдань [39].

У зв'язку з глобалізацією та швидким розвитком інформаційних технологій студентам необхідно мати здатність адаптуватися до нових умов. Креативне мислення є важливим фактором для формування гнучкості і здатності до швидкої адаптації в умовах постійних змін. Вміння генерувати нові ідеї та підходи допомагає студентам не тільки успішно вирішувати проблеми, але й активно впливати на процеси змін у своєму професійному середовищі.

Однією з ключових цілей сучасної освіти є формування не тільки фахових знань, але й умінь застосовувати ці знання для розв'язання нестандартних задач. Студенти, які розвивають креативне мислення, здатні не тільки сприймати нову інформацію, але й активно її використовувати для

розробки нових підходів, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню якості освітнього процесу та випуску конкурентоспроможних фахівців.

Креативне мислення сприяє розвитку важливих особистісних якостей, таких як самостійність, ініціативність, здатність до критичного мислення, гнучкість у прийнятті рішень. Всі ці якості є важливими для формування всебічно розвиненої особистості, яка здатна успішно діяти не тільки в професійному, але й у соціальному контексті. Оскільки університети є місцем для формування особистості студентів, дослідження розвитку креативного мислення є важливим для загального розвитку їхніх потенціалів.

Сучасні професійні вимоги вимагають від студентів не лише фахових знань, а й здатності генерувати нові ідеї та впроваджувати інновації в практичну діяльність. Розвиток креативного мислення у студентів дозволяє інтегрувати творчий підхід до вирішення професійних завдань, що є критичним для їхньої кар'єрної успішності та здатності до постійного професійного росту.

Отже, дослідження розвитку креативного мислення у студентів є надзвичайно актуальним, оскільки воно сприяє підготовці майбутніх спеціалістів, здатних адаптуватися до постійних змін, генерувати нові ідеї та ефективно застосовувати інноваційні підходи в своїй професійній діяльності. Крім того, таке дослідження має важливе значення для підвищення якості освіти та розвитку особистісних і професійних якостей студентів.

У дослідженні взяли участь студенти 1 і 4 курсів, що навчаються на базі Університету сучасних знань. Всього дослідженням було охоплено 48 студентів.

З метою ефективного проведення експериментального дослідження було використано такі психодіагностичні методики:

- «Діагностика особистісної креативності (Є. Тунік) [10];
- тест «Креативність» Н. Вишнякової [39];
- тест «Визначення типу мислення і рівня креативності» (Дж. Брунер) [44].

Проаналізуємо методики дослідження.

Методика «Діагностика особистісної креативності (Є. Тунік) дає змогу оцінити чотири ключові риси творчої особистості: допитливість (Д), уяву (У), здатність до складних завдань (С) та схильність до ризику (Р). Хоча вона орієнтована на підлітковий вік, її прогностична цінність залишається високою і в дорослому віці.

Дослідження може проводитися як індивідуально, так і в групі. Експериментатор пропонує респондентам дати відповіді на висловлювання, слідуючи інструкціям, які містяться в опитувальнику. Для кожного висловлювання передбачено чотири можливі варіанти відповіді.

Основні критерії для оцінки факторів, які досліджуються:

1. Допитливість. Людина з вираженою допитливістю часто ставить запитання про все навколо, цікавиться механізмами і конструкціями речей, шукає нові шляхи мислення та підходи до вирішення завдань. Вона активно вивчає різноманітні джерела знань, зокрема книги, карти, картини тощо, прагнучи отримати якомога більше інформації.

2. Уява. Уяву характеризує здатність вигадувати нові історії, міркувати про те, як інші можуть вирішувати проблеми, а також мріяти про різні місця, ситуації чи предмети. Людина з розвиненою уявою здатна бачити те, що на малюнках або картинах, по-особливому, виявляючи нестандартне сприйняття світу та здивування від нових ідей і подій.

3. Складність. Особи з орієнтацією на складні явища люблять ставити перед собою важкі завдання та вивчати складні ідеї без сторонньої допомоги. Вони проявляють стійкість у досягненні своїх цілей, іноді пропонуючи складні варіанти вирішення проблем, навіть коли це здається зайвим.

4. Схильність до ризику. Люди, схильні до ризику, готові відстоювати свої ідеї незалежно від реакції оточуючих. Вони ставлять перед собою високі цілі, не бояться помилок або невдач і часто намагаються випробувати нові ідеї чи підходи. Вони не дуже зважають на критику і часто обирають можливість ризикнути, щоб дізнатися, чим це закінчиться.

Завдання зазвичай містять декілька варіантів для відповіді, де необхідно продемонструвати творче мислення. Час для виконання завдань не обмежений, але для більшої ефективності рекомендується орієнтуватися на певний часовий інтервал для кожного завдання (наприклад, 5-10 хвилин на завдання). Оцінка проводиться за кількістю оригінальних ідей, їх унікальністю та різноманітністю підходів до вирішення проблеми.

Методика дає змогу оцінити рівень розвитку креативності та потенціалу до генерування нових ідей, що є важливими для розвитку особистості та професійної діяльності. Вона може бути корисною як для психологічних досліджень, так і для практичних цілей (наприклад, у профорієнтації або в роботі з творчими працівниками).

Тест Н. Вишнякової «Креативність» є важливим інструментом для оцінки рівня розвитку креативного мислення у осіб, починаючи з 16 років. Згідно з визначенням П. Торранса, цей тест можна розглядати як «мініатюрну модель творчого акту», яка дозволяє визначити індивідуальний рівень розвитку креативності. Тест спрямований на діагностику не лише функцій дивергентного мислення, але й на аналіз таких важливих параметрів креативності, як творче мислення, допитливість, оригінальність, інтуїція, уява, емоційність, гумор та творче ставлення до професії. Ці параметри в тесті Н.Вишнякової дають змогу оцінити як особистісні, так і мотиваційні компоненти креативності. Важливим є те, що цей тест має орієнтувальний характер, і його результати можуть бути підтверджені або спростовані через спостереження за проявами творчості в реальній діяльності особи. Оцінювання результатів тесту передбачає підрахунок балів за кожен параметр, де норма становить 5-8 балів, а показники, що перевищують 9-10 балів, свідчать про високий рівень розвитку тієї чи іншої якості.

Загальний рівень креативності респондента визначається за підсумковою кількістю балів, де 70-80 балів вказують на високий рівень креативності, 50-69 балів – на середній рівень, а менше 50 балів – на низький рівень. Така система оцінювання дозволяє не лише визначити індивідуальні характеристики

креативності, а й орієнтувати на подальший розвиток творчих здібностей.

Тест «Визначення типу мислення і рівня креативності», розроблений Джеромом Брунером, є ефективним інструментом для визначення базового типу мислення та рівня творчого потенціалу у дорослих. Ця методика складається із 75 тверджень, на які учасники повинні відповісти, обираючи між варіантами «так» або «ні». Завдання орієнтовані на виявлення індивідуальних особливостей мислення, творчих здібностей і здатності до генерування нових ідей.

Методика створена Дж. Брунером, видатним американським психологом і педагогом, спеціалістом із когнітивної психології, для вивчення процесів мислення. Вона дозволяє не лише оцінити рівень креативності, але й краще зрозуміти, як людина обробляє інформацію, ухвалює рішення та вирішує проблеми.

Завдяки використанню цієї методики можна отримати цінні дані про рівень творчого потенціалу студентів. Це особливо важливо для оцінки їхньої здатності адаптуватися до нестандартних ситуацій, генерувати інноваційні ідеї та ефективно взаємодіяти в сучасному світі, де креативність є ключовою компетенцією.

Тест дає можливість проаналізувати такі типи мислення:

1. Предметне мислення. Люди з практичним складом розуму тяжіють до предметного мислення. Воно характеризується тісним зв'язком із конкретними предметами, подіями або явищами у просторі та часі. Інформація обробляється через безпосередні дії з об'єктами, що передбачають поступове та послідовне виконання операцій. У цьому типі мислення існують фізичні обмеження на трансформацію об'єктів, а результатом є створення нової конструкції чи матеріального продукту, що має практичне застосування.

2. Символічне мислення. Для людей з математичним складом розуму характерне символічне мислення, яке передбачає обробку інформації через систему знаків і символів. Це можуть бути арифметичні знаки, алгебраїчні формули чи інші правила виведення. Результатом такого мислення стають структуровані формули або схеми, які виражають суттєві закономірності та

зв'язки між символами. Цей тип мислення використовується для абстрактного аналізу та розв'язання задач.

3. Знакове мислення. Особи з гуманітарним складом розуму тяжіють до знакового мислення, яке базується на оперуванні знаками та їх системами. Інформація трансформується через умовиводи, а знаки об'єднуються за правилами єдиної граматики, утворюючи більші смислові одиниці. Результатом цього мислення є поняття чи висловлювання, що фіксує відносини між об'єктами або явищами, часто в контексті гуманітарних чи соціальних наук.

4. Образне мислення. Люди з художнім складом розуму надають перевагу образному мисленню, яке передбачає відділення від конкретного предмета у просторі й часі. Інформація обробляється через створення та маніпулювання образами. Такий підхід не має фізичних обмежень на перетворення. Операції можуть бути як послідовними, так і паралельними. Результатом є новий образ, який може стати основою для творчої ідеї чи художнього твору.

5. Креативність. Креативність є здатністю до генерування нових, оригінальних ідей. На думку Пола Торренса, креативність передбачає підвищену чутливість до проблем, здатність помічати суперечності та дефіцит знань. Вона включає процеси пошуку і формулювання гіпотез, їх перевірки, модифікації та створення нових рішень. Розвиток творчого мислення можливий у ситуаціях, які характеризуються відкритістю чи незавершеністю. Це стимулює людину до постановки запитань і генерування нових рішень.

Кожен тип мислення відповідає певному стилю сприйняття і обробки інформації, що дозволяє ефективно використовувати індивідуальні сильні сторони для вирішення завдань у різних сферах діяльності.

2.2. Аналіз результатів дослідження розвитку креативного мислення у студентів

Проаналізуємо, насамперед, отримані результати за методикою

«Діагностика особистісної креативності (Є. Тунік) (рис. 2.1).

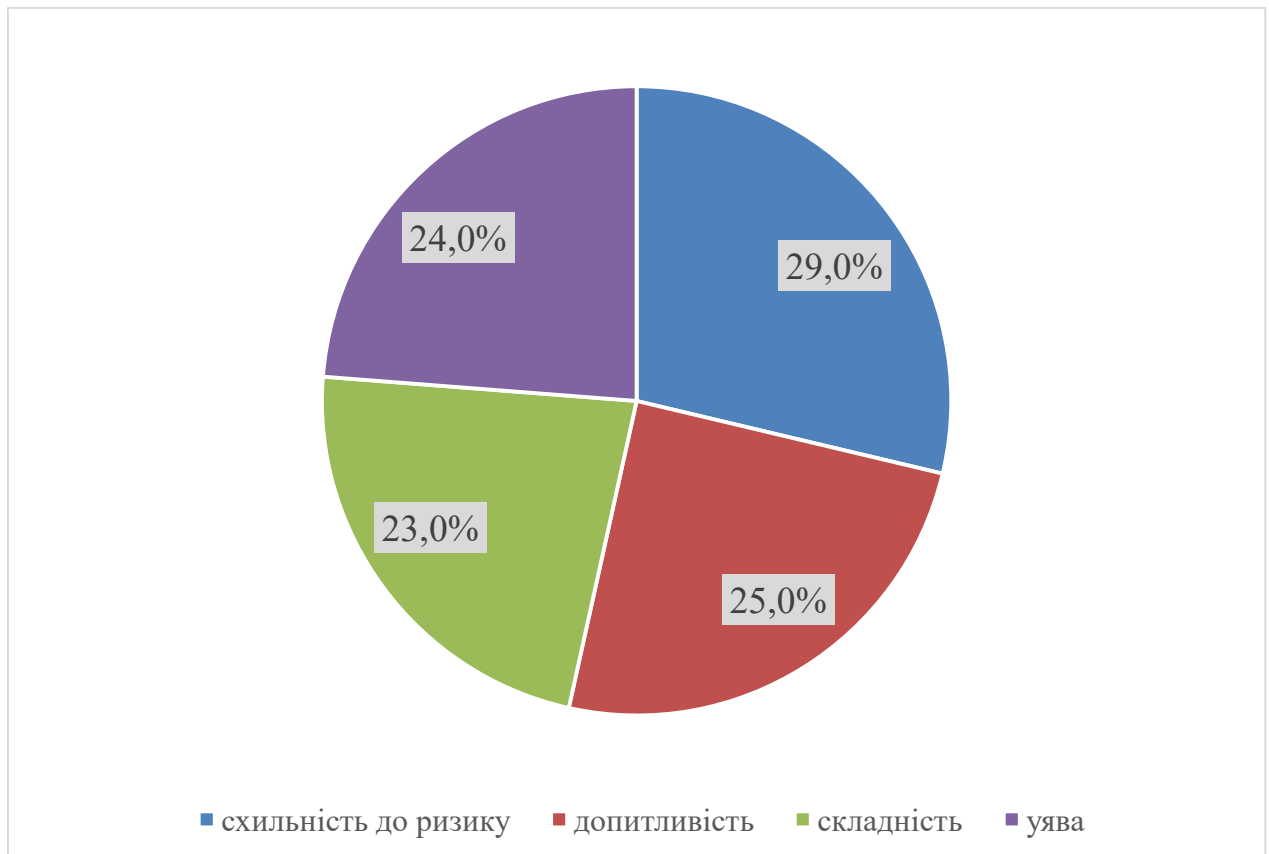

Рис. 2.1. Результати діагностування за методикою за методикою «Діагностика особистісної креативності (Є. Тунік) (у % від загальної кількості респондентів)

Дані показників, отримані за методикою Є. Туніка та наведені на рис. 2.1, свідчать, що найбільш вираженою характеристикою серед досліджуваної групи є схильність до ризику (29,0%). Менш вираженими є креативність у допитливості (25,0%) та уяві (24,0%), а складність виявляється на рівні 23,0%, що є недостатнім. Найвищий показник – схильність до ризику – відображає готовність відстоювати свої ідеї, незважаючи на можливі негативні реакції оточуючих, і передбачає прийняття ризику помилок.

Слід також зазначити, що показник уяви, який перебуває на досить високому рівні, демонструє, наскільки студенти здатні розмірковувати про незвичні явища, бачити незвичайне в картинах та малюнках, а також відчувати здивування щодо ідей та подій. Саме емоція здивування, як відомо, є важливим

стимулом для зародження творчих ідей та креативності.

За результатами методики «Креативність» Н. Вишнякової були отримані наступні дані (рис. 2.2).

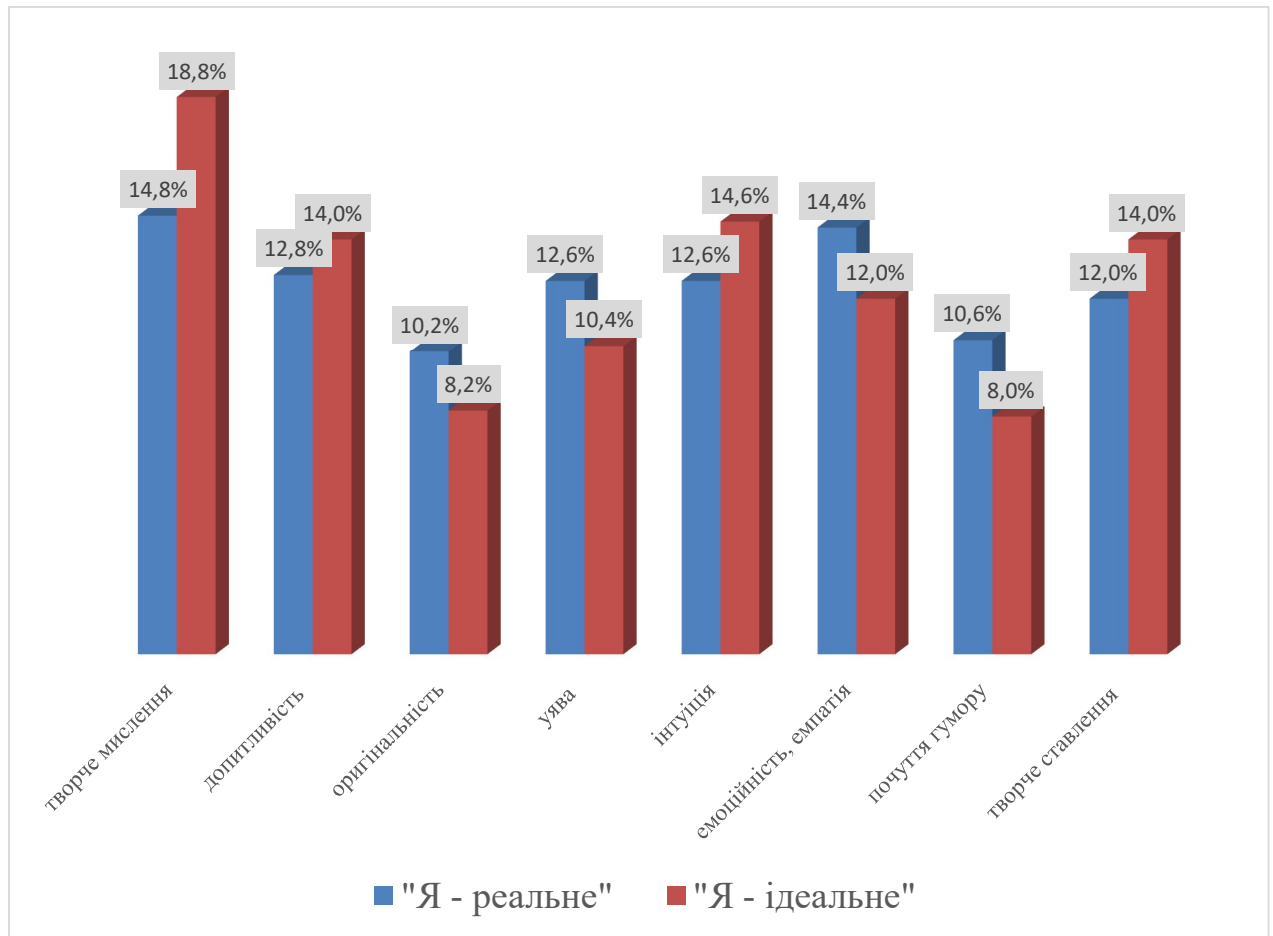

Рис. 2.2. Результати діагностування за методикою за методикою «Креативність» Н. Вишнякової (у % від загальної кількості респондентів)

На основі діаграми, наведеної на рисунку, можна зробити детальний аналіз дослідження, яке порівнює два аспекти студентського самосприйняття: «Я – реальне» та «Я – ідеальне» за різними критеріями:

творче мислення:

– показник для «Я – реальне» становить 14,8%, тоді як для «Я – ідеальне» він вищий – 18,8%. Це свідчить про те, що студенти прагнуть до більшої творчості в ідеалі, ніж вони оцінюють у себе реально;

допитливість:

– у реальному «Я» цей показник становить 12,8%, а в ідеальному –

14,0%. Різниця незначна, але вказує на бажання студентів трохи посилити свою допитливість;

оригінальність:

– реальний рівень – 8,2%, ідеальний – 10,2%. Студенти усвідомлюють недостатню вираженість оригінальності у своєму характері й хотіли б розвинути цю якість;

уява:

– реальний показник становить 10,4%, а ідеальний – 12,6%. Це демонструє прагнення студентів до більш розвиненої уяви, що важливо для творчої діяльності;

інтуїція:

– для реального «Я» значення складає 12,0%, для ідеального – 14,6%.

Інтуїція є бажаною рисою, яку студенти хотіли б удосконалити;

емоційність, емпатія:

– у реальному «Я» – 10,6%, а в ідеальному – 14,4%. Це вказує на те, що студенти бажають бути більш чуйними та емоційно відкритими;

почуття гумору:

– реальний показник становить 8,0%, а ідеальний – 12,0%. Студенти вважають, що їм бракує почуття гумору і прагнуть його розвинути;

творче ставлення:

– у реальному «Я» цей показник дорівнює 12,0%, у ідеальному – 14,0%. Це говорить про бажання більш активного творчого підходу в житті.

Таким чином, рисунок демонструє, що студенти мають значну різницю між реальним та ідеальним сприйняттям себе. Найбільші відмінності спостерігаються в аспектах творчого мислення, інтуїції, емоційності та почуття гумору. Це свідчить про їхні прагнення до самовдосконалення, зокрема в креативній і емоційній сферах.

Аналіз результатів за тестом Брунера «Визначення типу мислення і рівня креативності» проілюстровано на рис.2.3.

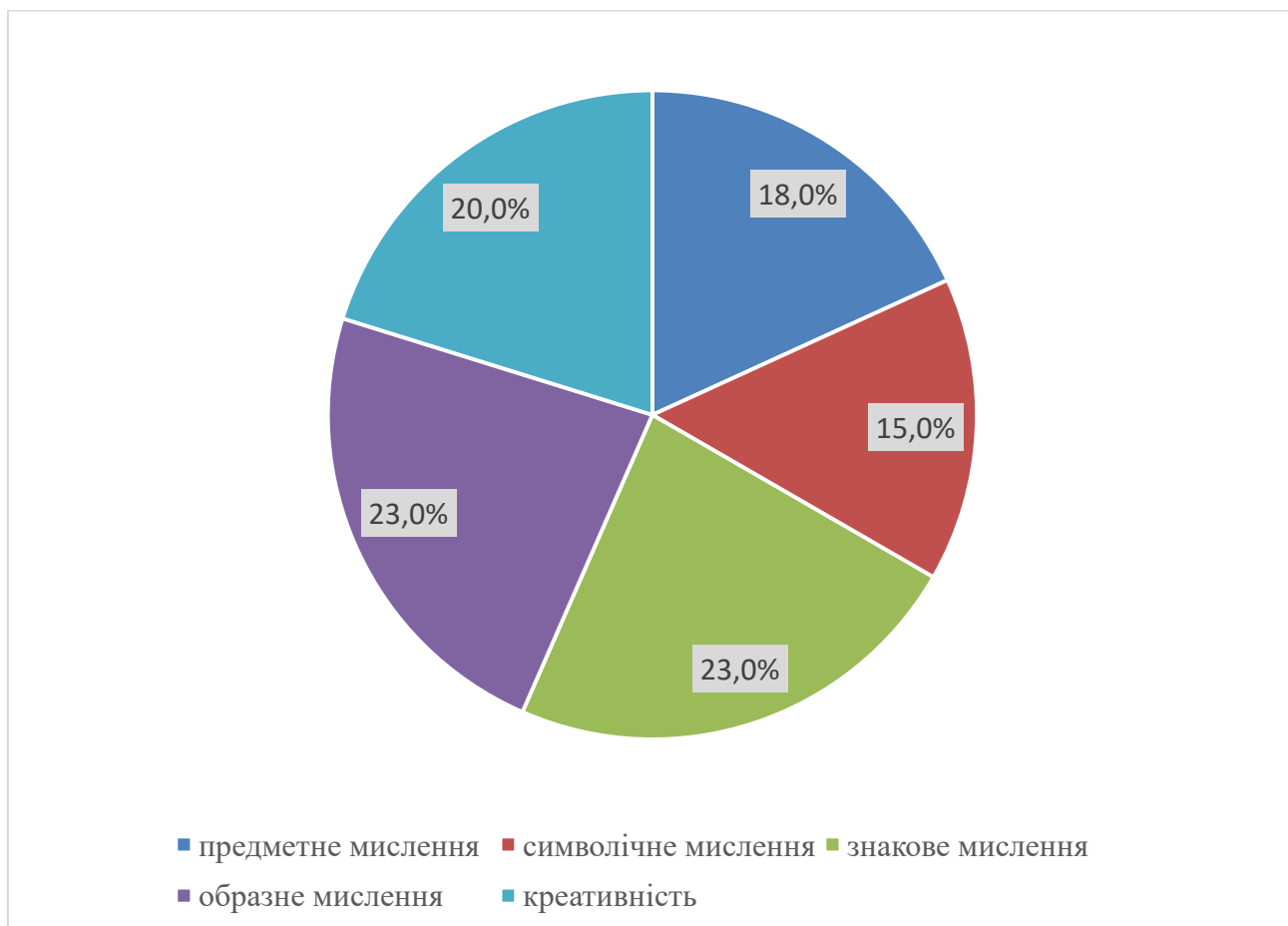

Рис. 2.3. Результати діагностування за тестом Дж. Брунера «Визначення типу мислення і рівня креативності» (у % від загальної кількості респондентів)

На основі представленої кругової діаграми можна зробити наступний висновок. Образне мислення та знакове мислення займають рівну частку – по 23,0%. Це свідчить про те, що ці види мислення мають найбільшу вагу серед інших, представлених у діаграмі.

Предметне мислення становить 20,0%, займаючи третє місце за значущістю. Це вказує на помітний, хоча й дещо менший внесок у загальну структуру мислення.

Символічне мислення показує найменший відсоток – 15,0%, що свідчить про його відносно нижчий рівень у порівнянні з іншими видами мислення.

Креативність оцінюється у 18,0%, що відображає середній показник і розміщується між символічним та предметним мисленням.

Отримані результати демонструють баланс між образним і знаковим мисленням, які мають найбільший вплив. Водночас символічне мислення виявляється найменш представленим у структурі, що може вказувати на його другорядну роль у розглянутій системі. Креативність і предметне мислення займають проміжне положення, що свідчить про їхній значний, але не домінуючий вплив.

Висновки до другого розділу

Здійснивши експериментальне дослідження розвитку креативного мислення серед студентів ми отримали наступні результати:

– за методикою Є. Тунік «Діагностика особистісної креативності» було встановлено, що найбільш вираженою характеристикою у досліджуваній групі є схильність до ризику (29,0%), що свідчить про готовність респондентів відстоювати свої ідеї та приймати ризики. Показники креативності у допитливості (25,0%) та уяві (24,0%) вказують на здатність розмірковувати про незвичні явища та відчувати здивування – важливі стимули для творчості. Складність демонструє найнижчий рівень (23,0%), що є недостатнім для підтримки високої творчої активності;

– за методикою Н. Вишнякової «Креативність» відзначається суттєва різниця між реальним ідеальним «Я» студентів. Найбільші розбіжності спостерігаються в аспектах творчого мислення, інтуїції, емоційності та почуття гумору. Студенти прагнуть до самовдосконалення, зокрема, у розвитку творчості, допитливості, уяви, інтуїції, емпатії та почуття гумору. Найбільша різниця між реальним і ідеальним «Я» спостерігається у показниках творчого мислення (14,8% – реальне, 18,8% – ідеальне) та почуття гумору (8,0% – реальне, 12,0% – ідеальне);

– на основі використання тесту Дж. Брунера «Визначення типу мислення і рівня креативності» визначено, що образне та знакове мислення

мають рівні показники (по 23,0%), що вказує на їхню домінуючу роль у структурі мислення респондентів. Предметне мислення (20,0%) має помітний, але менший внесок, у порівнянні з образним та знаковим. Символічне мислення має найнижчий показник (15,0%), що свідчить про його другорядну роль. Креативність оцінена у 18,0%, займаючи проміжне положення.

Таким чином, результати діагностування демонструють високий рівень потенціалу студентів у творчій діяльності, зокрема в аспектах ризику, допитливості та уяви. Однак існує потреба в подальшому розвитку таких аспектів, як складність, емоційність та почуття гумору. Виявлені розбіжності між реальним і ідеальним «Я» свідчать про прагнення респондентів до самовдосконалення та розвитку творчих і міжособистісних навичок.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ

3.1. Програма психологічного супроводу сприяння актуалізації креативного потенціалу у студентів

Актуальність розроблення програми психологічного супроводу сприяння актуалізації креативного потенціалу у студентів визначається кількома важливими аспектами, що стосуються як сучасних вимог до освітнього процесу, так і потреб самих студентів у розвитку творчих здібностей.

1. Зростаючі вимоги до інноваційних компетентностей. Сучасний світ швидко змінюється, і в умовах глобалізації, технологічних змін та розвитку інноваційних процесів, особливо в академічному середовищі, важливо, щоб студенти володіли високим рівнем креативності та здатністю генерувати нові ідеї. Освітня система має адаптуватися до цих вимог і активно сприяти розвитку креативного потенціалу студентів, забезпечуючи їм необхідні умови для реалізації творчих здібностей.

2. Формування цілісної особистості студента. Креативний потенціал є важливим компонентом загального розвитку особистості, оскільки він включає здатність до самовираження, творчої самореалізації, гнучкості у розв'язанні проблем. Це, у свою чергу, впливає на соціальну, професійну та особисту зрілість студента, допомагаючи йому досягти успіху у майбутній кар'єрі.

3. Психологічні труднощі студентів. Студенти часто стикаються з різними психологічними бар'єрами, такими як страх перед невдачею, сумніви у власних силах, низька самооцінка, що може гальмувати прояв їхнього креативного потенціалу. Програма психологічного супроводу може

допомогти зняти ці бар'єри, підвищити рівень внутрішньої мотивації та забезпечити студентам підтримку в процесі розвитку їхніх творчих здібностей.

4. Потреба у системному підході до розвитку креативності. Креативність є багатогранним явищем, яке включає когнітивні, емоційні, соціальні та мотиваційні аспекти. Створення комплексної програми психологічного супроводу дозволяє впливати на всі ці компоненти, допомагаючи студентам знайти баланс між внутрішніми і зовнішніми чинниками, що впливають на їх творчий розвиток.

5. Роль освіти в адаптації до соціальних і професійних змін. В умовах швидких змін на ринку праці та в соціальній сфері, креативність є важливим ресурсом для адаптації до нових умов і викликів. Програма психологічного супроводу допомагає студентам виявити і розвинути цей потенціал, що сприяє їхній професійній мобільності та успішній інтеграції в суспільство [14; 31].

Отже, розроблення програми психологічного супроводу актуалізації креативного потенціалу у студентів є надзвичайно важливим і необхідним кроком для забезпечення їхнього всебічного розвитку, сприяння їхній адаптації до сучасних вимог і створення умов для реалізації їх творчих можливостей у навчальному процесі та майбутній професійній діяльності.

Актуалізація креативного потенціалу студентів може бути ефективно досягнута за допомогою спеціально розробленої програми психологічного супроводу, що ґрунтується на низці ключових принципів.

1. Використання технік і вправ для розвитку креативності. Основним завданням програми є включення в освітній процес тренінгових вправ і методик, спрямованих на формування творчого мислення, підвищення активності та стимулювання креативного підходу до вирішення завдань.

2. Створення сприятливого освітнього середовища. Другим важливим принципом є забезпечення психологічних та педагогічних умов для розвитку творчих здібностей не лише у студентів, а й у викладачів, що сприятиме формуванню творчої атмосфери в університеті та надання студентам можливості реалізувати свій потенціал.

3. Розвиток здатності до творчого мислення. Важливим етапом у процесі актуалізації креативного потенціалу є формування здатності студентів до креативного мислення. Це передбачає вміння генерувати нові ідеї, а також застосовувати нестандартні підходи до розв'язання проблем.

4. Розвиток образної та вербальної уяви. Четвертим принципом є активна робота над розвитком образної та вербальної уяви, що є ключовими компонентами креативного процесу, сприяючи розширенню творчих можливостей студентів.

5. Впровадження психотехнологій для розвитку соціальної та комунікативної креативності. П'ятий принцип акцентує на використанні психотехнологій, які допомагають студентам розвивати комунікативні здібності та соціальну креативність, що важливо для ефективної взаємодії у групах і вирішення соціальних задач.

6. Формування здатності до саморегуляції творчих здібностей (метакреативність). Програма повинна включати елементи розвитку саморегуляції, тобто здатності студентів керувати своїм творчим процесом, що є основою для розвитку метакреативності.

7. Використання дистанційних методів. Останнім принципом є інтеграція відомих методів психологічної практики для розвитку уяви і творчих здібностей, які можуть бути реалізовані в онлайн-форматі. Це дає можливість забезпечити доступність програми для більшої кількості студентів та підтримувати постійну взаємодію [14; 31; 36; 37].

Отже, програма психологічного супроводу сприяє комплексному підходу до розвитку креативного потенціалу студентів, охоплюючи психологічні, педагогічні та технологічні аспекти навчального процесу.

Метою впровадження програми сприяння актуалізації креативного потенціалу студентів є створення психолого-педагогічних умов для розвитку їхніх образної, вербальної, соціальної та комунікативної креативності, а також для підвищення ефективності саморегуляції в контексті творчої професійної діяльності.

Програма зосереджена на розвитку ключових аспектів креативності, що дозволяє студентам не лише вдосконалити свої творчі здібності, але й оптимізувати процеси самоконтролю та саморегуляції в умовах професійної діяльності.

Процес реалізації програми включає впровадження тренінгів, орієнтованих на активізацію творчого потенціалу студентів, а також спеціалізованих занять, спрямованих на оволодіння прийомами та техніками саморегуляції. Це дозволяє сформувати у студентів здатність до ефективного управління своїми творчими процесами, контролювати емоційний стан і досягати високих результатів у професійній діяльності.

Програма реалізується через поетапне введення тренінгових сесій, а також спеціального регулятивного блоку, що включає практичні заняття з оволодіння методами саморегуляції, як показано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Структура програми сприяння актуалізації креативного потенціалу студентів

№	Блоки програми та мета	Опис змісту
1	Мотиваційний блок – формування вмотивованості студентів до участі в тренінгу	Ознайомлення учасників з цілями та завданнями програми, створення позитивного психологічного клімату для тренінгу, подолання комунікативних бар'єрів.
2	Основний блок – стимулювання розвитку творчої активності студентів	1 стадія: розвиток образної креативності; 2 стадія: розвиток вербальної креативності; 3 стадія: формування соціальної та комунікативної креативності.
3	Регулятивний блок – удосконалення навичок саморегуляції в навчальній та професійній діяльності	1 стадія: формування здатності до саморегуляції навчальної діяльності; 2 стадія: розвиток метакреативності, навичок самоконтролю та самокорекції.
4	Рефлексивний блок – оцінка результатів програми, підсумки тренінгу	Підсумкове осмислення досягнутих результатів, оцінка прогресу студентів, рефлексія над змінами у творчій діяльності.

Мотиваційний блок програми є першим етапом, оскільки він спрямований на формування в учасників внутрішньої готовності та

зацікавленості до участі у тренінгу. Завдяки цьому етапу забезпечується позитивне налаштування учасників на подальшу роботу, а також закладаються основи для ефективної взаємодії в рамках програми.

Основні завдання мотиваційного блоку включали:

1. Формування поінформованості учасників щодо мети, завдань і напрямків тренінгу. Це дозволяє учасникам чітко усвідомити важливість та значення програми для розвитку їхніх творчих і професійних здібностей.

2. Знайомство учасників та подолання комунікативних бар'єрів. З цією метою проводяться активні вправи на встановлення контакту та розвитку довіри серед учасників, що сприяє комфортній атмосфері для подальшої роботи.

3. Розвиток вмотивованості учасників на участь у тренінгу. Це включає як внутрішні, так і зовнішні чинники мотивації, що стимулюють бажання учасників активно долучатися до процесу, розвивати свій творчий потенціал та застосовувати набуті навички в подальшій діяльності.

На першому занятті учасникам програми представляється загальна мета та зміст розвивальної програми. Зокрема, акцент робиться на взаємозв'язку між рівнем актуалізації креативного потенціалу та успіхом у професійній діяльності. Під час колективного обговорення студенти визначають основні компоненти креативного потенціалу особистості, а також включають ці якості у свою професіограму, оцінюючи роль різних видів креативності та важливість прагнення до творчого саморозвитку. Учасники ознайомилися з основними цілями програми, що ставлять на меті їх розвиток.

Наступне заняття присвячене самопрезентації учасників за допомогою вправи в онлайн-форматі. Наприклад, студенти беруть участь у вправі «Ранжування за...», де кожен має протягом кількох хвилин невербально продемонструвати свої переконання та вподобання на задану тему. У онлайн-форматі для цього використовуються різнокольорові картки, які учасники підіймають відповідно до критерію, оголошеного тренером, наприклад: «підійміть червону картку, якщо ви п'єте каву вранці» чи «зелена картка – для

тих, хто віддає перевагу чаю». У традиційному офлайн-форматі групи формуються через переміщення в аудиторії, а в онлайн-форматі – через демонстрацію карток на екрані.

Під час вправи «Естафета» кожен учасник має можливість поділитися унікальною інформацією про себе, яку не повторював жоден інший учасник. У онлайн-форматі вправа проводиться за чергою, встановленою тренером, або ж у порядку, який визначався за певним принципом, наприклад, алфавітним.

Завершальна вправа під назвою «Очікування і перспективи» дозволяє учасникам групи створити спільний творчий продукт, висловлюючи свої сподівання щодо тренінгу. Кожен учасник створював елементи символу своєї команди, малюючи на окремих аркушах те, що він очікує від цього тренінгу. Наприклад, вони можуть написати: «Я буду дуже задоволений, якщо в результаті цього тренінгу (цього заняття) ...» або «Мені буде приємно бути присутнім на занятті, якщо учасники тренінгу будуть ...». Після цього тренер об'єднує всі елементи в спільний малюнок, використовуючи доступні графічні редактори.

Основний блок програми включає три стадії, кожна з яких має свої завдання та вправи для розвитку різних аспектів креативного потенціалу студентів. Розглянемо завдання першої стадії, яка була спрямована на розвиток образної креативності.

Перша стадія мала на меті досягнення таких цілей:

- розвиток здатності до швидкої побудови образів уяви в візуальній формі – учасники тренінгу мають навчитись швидко генерувати уявні образи і представляти їх у візуальній формі;
- розвиток образної оригінальності дивергентного мислення – акцент робиться на стимулювання учасників до створення оригінальних та нестандартних образів через використання дивергентного мислення, яке сприяє генеруванню безлічі варіантів ідей;

- сприяння опору замиканню в створенні візуальних образів – важливо допомогти студентам уникати мислення, яке обмежує їх можливості, та заохочувати відкритість до нових ідей;

- розвиток гнучкості переключення при генерації ідей та їх візуальному прояві – учасники тренінгу вчаться переключатись між різними способами представлення ідей та образів, що допомагало розвивати гнучкість мислення;

- розвиток здатності до деталізації та творчої розробки образів уяви – вправы цієї стадії націлені на поглиблене опрацювання створених образів, додаючи більше деталей та розвиваючи їх;

- розвиток здатності давати абстрактні назви образам уяви, зображеним у візуальній формі – учасникам пропонується придумувати абстрактні та креативні назви для створених ними візуальних образів, що стимулювало розвиток абстрактного мислення і вміння знаходити унікальні асоціації.

Ця стадія спрямована на розвиток критичних навичок для подальшого креативного вираження в різних формах та на стимулювання творчого потенціалу у студентів.

Перше заняття в рамках першої стадії програми передбачає використання Т-гри «Креативність», зокрема її блоку, що був спрямований на розвиток образної креативності (фіолетова зона). Для цього застосовується кілька технік, зокрема:

- техніка «Закарлюки» – сприяє розвитку здатності швидко створювати оригінальні та нестандартні образи;

- техніка «Кавові плями» – студенти мають перетворювати плями від кави у візуальні образи, що сприяє розвитку гнучкості мислення;

- техніка «Піктограми» – в онлайн-форматі учасники створюють зображення за допомогою простих піктограм;

- техніка «Тварина» – студенти повинні на основі випадкових образів створювати символічні зображення тварин.

На другому занятті використовується вправа «Дудлінг і Зентангл», де студенти малюють прості форми та фігури (точки, кола, лінії) через вільне малювання. Зентангл є технікою, яка передбачає малювання ліній, які перетворюються на загальний великий малюнок.

Третє заняття включає вільне малювання, спрямоване на розкриття креативного потенціалу і звільнення підсвідомих мотивів творчості. Однією з вправ є «Малюнок за інструкцією», яка допомагає стимулювати творчий потік та розслаблення.

На наступному занятті використовується техніка «Друдли» – незавершені малюнки з символічним змістом, які аналізуються для розвитку креативності та почуття гумору.

На четвертому занятті студенти використовують настільну гру «Геометрія уяви», що сприяє розвитку образної креативності через створення анімацій з прозорих карток з контурними малюнками, які учасники використовують для створення зашифрованих слів або фраз.

На п'ятому занятті проводиться гра «Прорисунки», у якій студенти малюють задані предмети, використовуючи геометричні фігури, що також сприяє розвитку образної креативності.

Друга стадія програми спрямована на розвиток вербальної креативності та навичок творчого вирішення проблем, а також покращення здатності до швидкої побудови оригінальних текстів. Основні завдання цієї стадії включають:

- розвиток дивергентного мислення та вміння творчо вирішувати проблеми;
- розвиток здатності до швидкої побудови оригінальних деталізованих текстів;
- розвиток вербальної оригінальності;
- сприяння подоланню замикання в процесі створення текстів та генерації ідей.

Шосте заняття спрямоване на розвиток здатності вирішувати проблеми через використання ментальних карт за методикою Т. Бьюзена. Студенти створюють карти на різноманітні теми, де ключове поняття або проблема розміщувалося в центрі, а всі асоціації та ідеї організовувалися навколо нього. Це дозволяє створити нові асоціативні зв'язки, що значно полегшує процес запам'ятовування.

Сьоме заняття зосереджується на розвитку навичок творчого виконання професійної діяльності через розробку творчих проєктів. Впроваджені міні-проєкти адаптуються до специфіки спеціальності і використовують методику Баффало-груп, зокрема модель Осборна-Парне. Ця модель передбачає чотири етапи розв'язання творчого завдання: два етапи дивергентного мислення (генерація великої кількості ідей) та два етапи конвергентного мислення (звуження ідей).

Завдяки використанню цих методів, студенти мають змогу генерувати нові ідеї, розвивати креативний потенціал та отримувати практичні навички в реалізації творчих проєктів у своїй професійній діяльності.

На восьмому та дев'ятому заняттях використовуються різноманітні методи для розвитку вербальної креативності та дивергентного мислення в груповій формі. Ось опис основних методів, що застосовуються:

1. Метод мозкового штурму (brainstorming) – цей метод передбачає генерування ідей без критики та оцінки до того, як будуть зібрані всі ідеї. Це дозволяє учасникам висловлювати свої думки без страху перед осудом, що сприяє більшій кількості та різноманітності ідей.

2. Метод синектики – цей метод фокусується на використанні аналогій і порівнянь для пошуку нових ідей. Існують чотири типи аналогій:

- пряма аналогія: порівняння схожих елементів у подібних ситуаціях;
- суб'єктивна аналогія: розгляд проблеми з особистої точки зору, що дозволяє побачити деталі, які не можуть бути помічені через прості роздуми;
- символічна аналогія: коротке формулювання суті проблеми через метафори чи порівняння;

– фантастична аналогія: уявлення об'єктів чи проблем у відриві від реальних фізичних законів.

3. Метод «Світове кафе» – цей метод використовується для підведення підсумків міні-проектів, що дозволяє учасникам поділитися своїми ідеями та думками в неформальній атмосфері, що сприяє глибшому осмисленню результатів.

4. Метод Шести шляп Е. де Боно – передбачає використання шести уявних кольорових капелюхів, кожен з яких символізує певний стиль мислення (логічне, емоційне, креативне, оптимістичне, негативне, керівне). Це сприяє організованому підходу до вирішення проблем.

5. Атрибутивний список – стратегія, при якій проблема або продукт діляться на ключові атрибути, і кожен з них аналізується окремо. Це допомагає учасникам краще розуміти складові проблеми чи продукту та знаходити нові підходи до їх вирішення.

6. Brutethink – метод, що сприяє актуалізації нових способів мислення через віддалені стимули. Він орієнтований на активацію креативного потенціалу через нестандартні підходи.

7. Superheroes – метод, що допомагає створити сприятливу атмосферу для продукування нестандартних ідей, стимулюючи учасників до більш творчого мислення.

8. Вправа SCAMPER – містить низку питань, що скеровують напрямок мислення на генерацію нових ідей через різні дії з об'єктами чи їх частинами, такі як: заміна, поєднання, адаптація, зміна, збільшення, зменшення, використання в іншому контексті, скасування чи перестановка.

Ці методи допомагають студентам розвивати гнучкість мислення, покращувати здатність до творчого вирішення проблем та генерувати нові ідеї в умовах групової взаємодії.

Третя стадія (з десятого по тринадцяте заняття) спрямована на розвиток комунікативної та соціальної креативності студентів. Вона включає різноманітні вправи та ігри, що мають на меті підвищити здатність студентів

ефективно взаємодіяти з іншими людьми, розвивати навички тактовності, креативно підходити до вирішення соціальних ситуацій і взаємодії в групах. Ось деякі методи та вправи які варто використовувати:

Вправа «Комунікативна тактовність» спрямована на розвиток уважності і вміння враховувати емоції та почуття інших людей під час спілкування.

Вправа «Зрозуміти іншу людину» допомагає студентам покращити емпатію та здатність до слухання, що є важливими аспектами для ефективної комунікації.

Ігри «Правда чи брехня» та «Мафія» сприяють розвитку вміння аналізувати ситуації, швидко приймати рішення, а також тренують навички переконання та розпізнавання брехні.

Групова робота «Соціальні норми» дозволяє учасникам дослідити та зрозуміти, як соціальні норми впливають на поведінку людей і як ці норми можна змінювати.

«Творче життя» – вправа, що сприяє розвитку уяви та нестандартного підходу до вирішення повсякденних задач.

Ігри та вправи «Чарівний бінокль», «Використання умінь», «Незвичайні вчинки», «Хочу-можу-мушу» допомагають розвивати креативність у повсякденному житті, адаптуватися до змін, діяти нестандартно та винахідливо.

«Покажи рухом» та «Протилежності» – вправи для розвитку невербальної комунікації, спрямовані на покращення здатності виражати себе без слів.

«Відгадай відому людину» – гра, що тренує здатність до асоціативного мислення і швидкого визначення інформації, що дає змогу підвищити рівень соціальної креативності.

«Неймовірна ситуація» та «Трактування» – вправи для розвитку креативності в розв'язанні проблемних ситуацій, аналізу та інтерпретації складних ситуацій.

Вправа «Причини і наслідки» дозволяє студентам розвивати здатність прогнозувати й аналізувати результати своїх рішень.

Ці вправи та ігри сприяють розвитку соціальних навичок, креативності у взаємодії з іншими людьми та допомагають студентам краще розуміти соціальні процеси, що важливо для ефективної роботи в групах та командного вирішення завдань.

Регулятивний блок на першій стадії орієнтований на оволодіння учасниками різними техніками саморегуляції, що допомагають покращити їхній психологічний стан і сприяють розвитку творчого потенціалу. Зокрема, до технік, які варто застосовувати на цих заняттях, належать:

Аутогенне тренування – метод саморелаксації, що базується на усвідомленому розслабленні м'язів і знятті фізичного напруження.

Візуалізація – метод, що допомагає уявляти собі позитивні результати творчої діяльності, що сприяє підвищенню мотивації та впевненості.

Прогресивна м'язова релаксація – метод, що включає поетапне розслаблення різних груп м'язів, що допомагає зняти стрес і покращити самопочуття.

Нормалізація дихання – техніка, спрямована на розвиток контролю над диханням, що покращує фізичне і емоційне самопочуття.

Самонавіювання – метод, що допомагає спрямувати внутрішні ресурси на досягнення бажаних результатів.

Майндфулнес – метод усвідомленого перебування в моменті, що дозволяє знизити рівень стресу та збільшити концентрацію уваги.

На другій стадії саморегуляція продовжується за допомогою «Щоденника творчості», який є інструментом для самоспостереження. Студенти ведуть записи про свої творчі ідеї та виконують вправи, що сприяють розвитку здатності регулювати свою творчість, знижують психологічний тиск і підвищують ефективність у виконанні завдань. Цей підхід допомагає учасникам удосконалити навички саморегуляції і покращити їхні творчі результати.

Рефлексивний блок, який реалізується на останньому занятті, спрямовується на аналіз результатів участі студентів у розвивальній програмі та на активізацію їхнього прагнення застосовувати отримані знання і навички в майбутній професійній діяльності. Основні завдання цього етапу:

1. Рефлексія результатів участі в програмі. Студенти аналізують свої досягнення, розглядають позитивну динаміку розвитку та вдосконалення своєї навчальної успішності, а також те, як ці зміни сприяють підвищенню їхньої вмотивованості до творчого освоєння професії.

2. Активне застосування набутих якостей і здатностей. Важливим є допомогти студентам систематизувати отримані навички саморегуляції, які вони здобувають протягом тренінгової програми, щоб забезпечити їх подальше використання у професійному житті.

Завдяки цьому етапу учасники мають змогу оцінити свої успіхи, закріпити набуті навички й прийняти рішення про їх подальше застосування у реальних умовах професійної діяльності.

Усі етапи тренінгової програми – мотиваційний, основний (з трьома стадіями), регулятивний і рефлексивний – допомагають сформувати у студентів стійку установку на творчий підхід до вирішення професійних завдань.

3.2. Практичні рекомендації студентам з розвитку власної креативності

Проблема розвитку креативності залишається однією з найактуальніших у сучасному суспільстві і привертає увагу численних психологів-дослідників. Вони підкреслюють, що креативність можна аналізувати з різних аспектів: як особистісну рису, характеристику інтелектуальної діяльності, особливість мислення, а також як тип поведінки.

Проте всі дослідники сходяться на тому, що креативність є здатністю людини до багатогранного, різнобічного мислення, почуттів і дій.

Для розвитку креативності необхідно створити умови, які стимулюють формування творчих здібностей. Однією з ключових умов є спрямована діяльність, максимальні зусилля та активне використання всіх можливостей людини, оскільки творчий процес є складним, інтенсивним і багатогранним.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців підтверджують необхідність розвитку креативності студентів, коригування її форм, підвищення усвідомленості та навчання студентів керувати своєю творчою спроможністю. Враховуючи це, були розроблені наступні рекомендації для студентів щодо розвитку власної креативності:

1. Ведіть записник для ідей, оскільки творчі думки можуть прийти несподівано і швидко зникнути.
2. Навчайтеся у себе: іноді ідеї можуть з'явитися раніше, ніж ви готові їх реалізувати, але з часом ви можете усвідомити їхню важливість.
3. Постійно здобуйте нові знання і поєднуйте їх з наявними для створення інноваційних ідей.
4. Будьте допитливими і не засуджуйте свої ідеї, адже кожна з них може стати початком успіху.
5. Не звертайте уваги на думки оточуючих. Творчі люди часто не зважають на несхвалення.
6. Вірте в себе та свої можливості, будь-яку складну задачу можна подолати, розбивши її на простіші етапи.
7. Шукайте зв'язки між різними поняттями та об'єктами, це може дати нові перспективи для вирішення проблем.
8. Розвивайте звичку робити щось нове, що ви ще не пробували.
9. Не перевтомлюйтесь і часто відпочивайте, це дасть вам енергію для нових ідей.
10. Регулярно усамітнюйтесь, щоб мати можливість переосмислити свій досвід і створювати нові ідеї.

11. Будьте вдячні, оскільки подяка сприяє розвитку творчості.
12. Створюйте цінність для людей, адже корисність і вдячність стимулюють творчий потенціал.
13. Розвивайте уяву через різні творчі види діяльності, такі як малювання чи написання віршів.
14. Займайтеся спортом, що підвищує вашу енергетику та позитивно впливає на творчість.
15. Будьте унікальними і не бійтеся проявляти себе.
16. Знайдіть те, що вас надихає, і використовуйте це для розвитку креативності.
17. Перестаньте боятись помилок і використовуйте всі можливості для навчання.
18. Якщо не хочеться починати щось нове, спробуйте вдосконалити те, що вже маєте.
19. Дотримуйтеся дисципліни і організованості у роботі, беріть на себе складніші завдання.
20. Шукайте кілька нестандартних рішень для кожної проблеми, не обмежуйтеся одним.
21. Задовольняйте свою цікавість, дивіться пізнавальні фільми та читайте.
22. Покращуйте рівень свого IQ, адже творчість залежить від інтелекту.
23. Будьте сміливими і не бійтеся проявити себе у будь-яких справах.
24. Більше спілкуйтеся і розвивайте комунікативні навички.
25. Будьте позитивними, це допоможе вам генерувати нові ідеї.

Висновки до третього розділу

Розроблена та описана тренінгова програма з розвитку креативності студентів передбачає чотири ключові етапи – мотиваційний, основний (з

трьома стадіями), регулятивний і рефлексивний, які разом забезпечують комплексний підхід до розвитку творчих здібностей студентів. Вона включає різноманітні методики, такі як Т-ігри, вправи для розвитку вербальної та образної креативності, а також техніки саморегуляції і рефлексії, що дає змогу формувати стійкі креативні навички.

Кожна стадія програми спрямована на досягнення специфічних цілей. Перша стадія акцентує увагу на розвитку образної і вербальної креативності через використання практичних технік. Друга стадія зосереджена на розвитку дивергентного мислення і вміння генерувати оригінальні ідеї, що важливо для подальшої професійної діяльності студентів. Третя стадія зосереджується, на розвитку комунікативної та соціальної креативності, що сприяє формуванню здатності до ефективної взаємодії в групах і вирішення колективних завдань. Регулятивний блок дає змогу студентам оволодіти методами саморегуляції, а рефлексивний блок сприяє усвідомленню результатів тренінгу та плануванню їхнього подальшого використання.

Важливою частиною програми є робота зі саморегуляцією та рефлексією. Самостійна робота з «Щоденником творчості» та різні методи саморегуляції, такі як аутогенне тренування і майндфулнес, допомагають студентам краще усвідомлювати процеси своєї творчої діяльності, контролювати емоції та стимулювати їхній творчий потенціал. У підсумку це сприяє формуванню звички до постійної саморозвитку і самовдосконалення.

Тренінгова програма дає студентам не тільки теоретичні знання, але й практичні навички, які вони зможуть застосувати у своїй майбутній професійній діяльності. Програма допомагає студентам розвинути здатність до швидкого і оригінального вирішення проблем, вдосконалити вербальну креативність, а також створити комунікативні стратегії для ефективної роботи в команді.

Важливою частиною програми є заохочення студентів до подальшого застосування креативних підходів у професійному житті. Завдяки різним методам і технікам, таким як мозковий штурм, метод синектики, використання

«щоденників творчості», студенти отримують інструменти для ефективної генерації ідей, вирішення складних завдань і адаптації до змінних умов економічної діяльності.

Оскільки успіх у професійній діяльності часто залежить не тільки від технічних знань, а й від здатності взаємодіяти з іншими людьми, програма сприяє розвитку соціальних і комунікативних навичок студентів. Вправи, такі як «Мафія», «Соціальні норми», та інші групові ігри, дозволяють студентам підвищити здатність до ефективної комунікації і командної роботи.

Загалом, тренінгова програма допомагає студентам значно покращити їхні креативні та комунікативні навички, що є важливими складовими успіху у майбутній професійній діяльності.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного узагальнення проблеми дослідження щодо психологічних аспектів розвитку креативного мислення у студентів, здійсненого експериментального дослідження було зроблено наступні висновки:

1. Проблематика креативності та креативного мислення пройшла три основні етапи розвитку. Перший, імпліцитний етап (до кінця XIX століття), характеризувався формуванням перших уявлень про природу творчості та вивченням основних психологічних закономірностей мислення, що базувалися на принципах наукового детермінізму. Важливим моментом було розроблення психологічних теорій, які визначили межі креативного мислення та заклали основи для подальших досліджень. Другий етап, експліцитний (кінець XIX – 80-ті роки XX століття), ознаменувався періодом інкубації і номінації, коли вперше був введений термін «креативність». На цьому етапі дослідження креативності стали набувати більш чітких форм, і були розроблені перші психометричні підходи для оцінки творчих здібностей. Нарешті, рефлексивний етап (90-ті роки XX – початок XXI століття) був зумовлений осмисленням і узагальненням попередніх результатів дослідження креативного мислення, а також оцінкою його подальшого розвитку в контексті нових наукових підходів. Цей етап став важливим для розвитку сучасного розуміння креативності та її ролі в різних сферах людської діяльності.

2. На різних етапах розвитку наукових уявлень про креативність застосовувалися різні методологічні орієнтації, що дозволили розкрити нові аспекти дослідження творчих процесів. Спочатку природничо-науковий підхід, орієнтований на вивчення біологічних і когнітивних основ творчості, поступово був доповнений гуманітарно-культурологічними та інженерно-технологічними підходами. Це сприяло розширенню розуміння творчого мислення та його соціокультурного контексту. В результаті таких

інтеграційних підходів вдалося сформулювати більш точні уявлення про механізми креативного мислення, що має велике значення для подальших досліджень у цій галузі.

3. Сучасні дослідження вказують на те, що креативне мислення є багаторівневим і складним психічним явищем, яке інтегрується з іншими психічними процесами, зокрема з інтелектом і пізнавальними здібностями. Важливим компонентом цього процесу є взаємодія особистісних характеристик, таких як креативність, адаптивність, гнучкість та інші, що формують індивідуальний стиль мислення. Крім того, дослідження показують, що креативне мислення тісно пов'язане з мотивацією та емоціями, які визначають спрямованість і ефективність творчої діяльності.

На сучасному етапі можна виділити кілька основних напрямків дослідження креативного мислення. Перший напрямок включає дослідження самого творчого процесу, що охоплює етапи підготовки, інсайту та перевірки результатів. Другий напрямок зосереджений на вивченні особистості творця, оскільки саме поєднання інтелектуальних і особистісних характеристик визначає рівень продуктивності творчості. Третій напрямок пов'язаний з аналізом продуктів творчої діяльності, зокрема інноваційної діяльності, а також їх соціокультурної значущості. І, зрештою, важливо досліджувати умови середовища, в якому розвивається креативність, включаючи освітні та професійні контексти, що можуть стимулювати або гальмувати творче мислення.

З розвитком професіоналізму та спеціалізації, креативне мислення стало важливою складовою професійної діяльності. У сучасних системах оцінки професійних якостей особистості в різних сферах діяльності креативність виступає як ключовий компонент. Це проявляється не тільки у розробці нових підходів і рішень у професійному середовищі, але й у здатності адаптуватися до змін, ефективно впроваджувати інноваційні рішення та брати активну участь у розвитку нових технологій. Творче мислення стає важливим чинником для досягнення успіху в професійному житті, забезпечуючи

гнучкість і здатність швидко реагувати на виклики та зміну умов.

4. Детермінація креативного мислення є складним процесом, що включає в себе численні взаємодіючі фактори. Серед них можна виокремити спадкові, когнітивні, особистісні, мотиваційні та середовищні детермінанти, кожен з яких безпосередньо впливає на творчий процес. Когнітивні та особистісні чинники відіграють важливу роль у формуванні креативних здібностей, оскільки вони визначають здатність особистості генерувати нові ідеї та вирішувати нестандартні задачі. Мотивація, яка стимулює активність та ініціативу, а також умови середовища, в якому здійснюється творчість, значною мірою впливають на рівень і напрямок розвитку креативного мислення. Сприятливі умови можуть стати каталізатором для прояву творчого потенціалу, тоді як відсутність такої підтримки може стримувати творчі можливості.

5. Креативний потенціал особистості є багатовимірним та складним феноменом, що складається з різних компонентів, таких як вербальна та невербальна креативність, соціальна креативність та мотиваційно-регулятивні чинники. Ці складові взаємодіють одна з одною, підтримуючи розвиток творчих здібностей студентів в процесі навчання.

Соціальна креативність відіграє ключову роль у цьому контексті, оскільки дозволяє індивідууму знаходити нестандартні рішення в соціальних та комунікативних ситуаціях. Вона базується на здатності ефективно взаємодіяти в колективі, застосовувати інноваційні підходи у спілкуванні, що, у свою чергу, сприяє вирішенню соціальних проблем та досягненню спільних цілей. Комунікативна креативність виявляється у здатності генерувати оригінальні ідеї та стратегії взаємодії, що особливо важливо для студентів, які в майбутньому займатимуться професійною діяльністю, де успіх залежить від ефективної взаємодії з іншими. Мотиваційно-регулятивні чинники також мають значний вплив на розвиток креативності. Внутрішня мотивація (інтринсивна) позитивно корелює з рівнем вербальної та образної креативності у студентів, що підтверджує важливість стимулювання

внутрішніх бажань і інтересів для творчої активності. Натомість зовнішня мотивація, зокрема зовнішні стимули, не виявляє суттєвого впливу на розвиток творчих здібностей, підкреслюючи важливість самостійної мотивації у творчому процесі.

6. У процесі навчання у закладі вищої освіти спостерігається позитивна динаміка розвитку креативних компонентів. На початку навчання студенти демонструють високий рівень образної креативності, а згодом, до кінця навчального періоду, спостерігається значне підвищення рівнів вербальної та невербальної креативності. Це свідчить про значний потенціал студентів для розвитку творчих здібностей через навчальний процес. Психологічний аспект також відіграє важливу роль у розвитку креативного потенціалу студентів. Здатність до креативної діяльності залежить від мотиваційних характеристик студентів, їхньої здатності адаптувати соціально-психологічні стратегії відповідно до умов навчання та взаємодії з оточенням. Саме підтримка внутрішньої мотивації і створення сприятливого соціально-креативного середовища в університеті можуть значно сприяти розвитку творчих здібностей студентів.

Таким чином, формування креативного потенціалу студентів є складним і багатогранним процесом, що вимагає уваги до різних його компонентів – мотиваційних, соціальних та когнітивних. Урахування їх взаємодії в процесі навчання та розвитку особистості є важливим аспектом для ефективного розвитку креативного потенціалу студентів.

7. У ході проведеного експериментального дослідження розвитку креативного мислення серед студентів були отримані наступні ключові результати:

– методика Є. Тунік «Діагностика особистісної креативності» показала, що найбільш вираженим компонентом креативності серед студентів є схильність до ризику (29,0%), що свідчить про готовність до відстоювання своїх ідей та прийняття рішучих кроків у незвичних ситуаціях. Показники креативності в таких аспектах, як допитливість (25,0%) та уява (24,0%),

свідчать про схильність студентів до розмірковування над незвичними явищами та здатність відчувати здивування – важливі стимули для творчої діяльності. Натомість, показник складності має найнижчі значення (23,0%), що вказує на деякі труднощі в підтриманні високої творчої активності;

- методика Н. Вишнякової «Креативність» виявила значну різницю між реальним та ідеальним «Я» студентів, особливо в аспектах творчого мислення, інтуїції, емоційності та почуття гумору. Студенти прагнуть до самовдосконалення, зокрема у розвитку таких якостей, як творчість, допитливість, уява, інтуїція, емпатія та почуття гумору. Найбільша розбіжність спостерігається у показниках творчого мислення (14,8% – реальне, 18,8% – ідеальне) та почуття гумору (8,0% – реальне, 12,0% – ідеальне), що свідчить про значні прагнення до покращення цих аспектів у майбутньому;

- тест Дж. Брунера «Визначення типу мислення і рівня креативності» показав, що образне та знакове мислення мають рівні показники (по 23,0%), що підкреслює їхню домінуючу роль у когнітивній структурі студентів. Предметне мислення (20,0%) має менший внесок у порівнянні з образним та знаковим, а символічне мислення (15,0%) займає другорядну роль. Креативність оцінена на рівні 18,0%, що демонструє проміжне положення цього компонента в загальній структурі мислення респондентів.

Таким чином, результати дослідження показують, що студенти мають високий потенціал до творчої діяльності, зокрема у таких аспектах, як ризикованість, допитливість і уява. Проте існує потреба в подальшому розвитку таких аспектів, як складність, емоційність і почуття гумору. Розбіжності між реальним і ідеальним «Я» студентів свідчать про їхнє прагнення до самовдосконалення, зокрема в плані розвитку творчих та міжособистісних навичок.

8 Розроблена тренінгова програма для розвитку креативності студентів складається з чотирьох основних етапів: мотиваційного, основного (з трьома стадіями), регулятивного та рефлексивного, що разом утворюють

комплексний підхід до розвитку творчих здібностей. Вона включає різноманітні методи, зокрема Т-ігри, вправи для покращення вербальної та образної креативності, а також техніки саморегуляції та рефлексії, що дозволяють сформувати стійкі творчі навички.

Кожна стадія програми орієнтована на досягнення конкретних цілей. Перша стадія фокусується на розвитку образної та вербальної креативності за допомогою практичних технік. Друга стадія сприяє розвитку дивергентного мислення та здатності генерувати оригінальні ідеї, що є важливим аспектом для професійного становлення студентів. Третя стадія зосереджена на розвитку комунікативної та соціальної креативності, що важливо для ефективної взаємодії в групах та вирішення спільних завдань. Регулятивний етап надає студентам можливість освоїти методи саморегуляції, а рефлексивний етап допомагає усвідомити результати тренінгу та спланувати їх подальше використання.

Програма надає студентам не лише теоретичні знання, а й практичні навички, які вони можуть використовувати в майбутній професійній діяльності. Вона дозволяє розвивати здатність до швидкого та оригінального вирішення проблем, удосконалювати вербальну креативність і створювати ефективні комунікаційні стратегії для роботи в команді.

Важливою складовою програми є заохочення студентів до подальшого застосування креативних підходів у професійному житті. Використання таких методів, як мозковий штурм, метод синектики, а також ведення "щоденників творчості", дає студентам інструменти для генерування ідей, вирішення складних завдань та адаптації до змінних умов економічної діяльності.

Загалом, тренінгова програма значно покращує креативні та комунікативні навички студентів, що є важливими складовими для досягнення успіху у майбутній професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрієвська В. В. Креативність. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер. 2018. 432 с.
2. Бажанюк В.С. Психологічні особливості розвитку когнітивної та мотиваційної сфери науково обдарованих студентів // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Академіка С.Д. Максименка. К.: Міленіум, 2016. Вип.28. С. 409-416.
3. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки студентів // Практична психологія та соціальна робота. 2003. №4. С.8-13.
4. Букреева О.С. Ваврінчук М.П. Обдарованість та креативність особистості: поняття, характеристики та чинники впливу // Збірник наукових праць Інституту ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. К.: Міленіум, 2005. Т.7, Вип. 4. С.27-33.
5. Волобуєва Т. Б. Розвиток творчої компетентності школярів. Харків, 2015. 159 с.
6. Воронін А.І. Вікова динаміка креативності педагогічного мислення та можливості її психокорекції // Психологічна детермінація креативної поведінки: Колективна монографія викладачів кафедри загальної та вікової психології КДПУ. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2016. С.42-161.
7. Гнатко Н.М. Феномен креативності як психологічна проблема // Психологічні перспективи. Луцьк, 2021. Вип. 1. С.88-97.
8. Грек О., Аксеніна А. Психологічні особливості розвитку креативності в підлітків. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені КД Ушинського, 2021. С. 1-14.
9. Гриненко І. В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 246 с.

10. Діагностика креативності у профорієнтаційній роботі : методичні рекомендації / за ред. Н. А. Бельська, М. Ю. Мельник, М. М. Новгородська. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 72 с.
11. Дунаєва О.М. Сутність та структура педагогічної креативності. Педагогіка. С. 81-84.
12. Дуткевич Т. Гендерні особливості соціальної креативності майбутніх магістрів педагогічних спеціальностей. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. ВиП. 15 (60). 2021. С. 47-57.
13. Дуткевич Т.В. Усвідомлення студентами своєї творчої діяльності // Матеріали міжнар. конференції «Спадкоємність та інновації в українській психологічній науці. Київ-Кам'янець-Подільськ. 2002. С. 79-82.
14. Зелінська Т.М., Воронова С.В., Хурчак А.Е. Практикум із загальної психології: навчально-методичний посібник. Черкаси: видавництво «Сан», 2005. 206 с.
15. Зозуля І. Гендерні відмінності в структурі креативності дітей. Humanitarium. 2018. Том 41. Вип. 1. С. 89-98.
16. Іванченко А.О. Психологія креативності особистості: теоретико-методологічний та прикладний аспекти : автореф. дис. ... докт. психол. наук. 60 19.00.01. Національна академія педагогічних наук України інститут психології імені Г. С. КОСТЮКА. Київ. 2017. 20 с.
17. Ілляхова М.В. Структура креативності науково-педагогічного працівника. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. С. 52-57.
18. Кириченко Р.В. Особливості розвитку креативності майбутніх педагогів. Актуальні проблеми психології, 2013. С. 189-190.
19. Клименко В.В. Психологія творчості. Київ. 2006. 479 с.
20. Крилова Н.Б. Формування культури майбутнього спеціаліста. К.: Вища школа, 2020. 142 с.
21. Курята Ю.В. Сучасні напрямки дослідження проблеми креативності // Збірник наукових праць Інституту ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред.. Максименка С.Д. К.:Міленіум, 2005. Т.7. Вип.4. С.176-183.

22. Макаренко Н.М. Внутрішня мотивація як чинник креативного мислення майбутніх практичних психологів // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Вип. 33. 2007. С.340-348

23. Макаренко Н.М. Вплив творчого мислення студентів на вирішення нестандартних педагогічних проблем // Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип.23. 2004. С.229-234.

24. Макаренко Н.М. Креативне мислення як чинник результативної роботи // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Вип.27. 2006. С.415-421.

25. Макогончук О., Василенко О. Особливості розвитку креативності у студентському віці. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору : матеріали XII Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців (за міжнародною участю). Хмельницький, 24-25 листопада, 2022 року. Хмельницький, 2022. С. 88-96.

26. Макогончук О.В., Василенко О.М. Гендерні особливості розвитку креативності у студентської молоді. Науковий пошук молодих дослідників: збірник наукових праць студентів / за ред О. Л. Караман ; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». № 6. 2022. С. 136-148.

27. Методи дослідження творчих здібностей студентів: посібник-практикум. Житомир: ЖЦНТЕІ, 2002. 40 с.

28. Моляко В. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. Психологія, 2007. № 4. С. 6-20.

29. Моляко В.О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини // Практична психологія та соціальна робота. 2004. №8. С. 1-4.

30. Моляко В.О., Музика О.Л. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир : Видавництво ПП «Рута», 2007. 319 с.

31. Мороз Л.І. Психологічний тренінг: до питання валідності та надійності психотехнічних вправ // Практична психологія та соціальна робота. 2003. №8. С.68-71.
32. Мороз Ю.В. Творча активність особистості і закономірності її розвитку в онтогенезі // Практична психологія та соціальна робота. 2002. №4. С.58-60.
33. Москалець В.П. Психологія особистості. Підручник, 2-ге вид., Київ-Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2020. 436 с.
34. Музика О.Л. Інвенційно-стратегіальна модель розвитку творчо обдарованої особистості // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Київ, 2006. С.130-139
35. Носков В.І., Левченко О.М. Технологія формування творчої самостійності особистості студента // Практична психологія та соціальна робота. 2009. №9. С. 8-19.
36. Особов І.П. Умови, що сприяють формуванню креативності студентів в навчально-освітньому середовищі // Гуманітарні наукові дослідження. 2011. № 4. С. 42-50.
37. П'ятакова Г.П. Технологія інтерактивного навчання у вищій школі. навчально-метод. посібник. Львів, 2008. 180 с.
38. Панамарьова-Семенова Р. О. Психологічні принципи розвитку креативності обдарованої особистості // Обдарована дитина. 2009. №1. С.20-26.
39. Пашнєв Б. Психодіагностика обдарованості. Харків: Видавнича група «Основа»: «Тріада+». 2007. 160 с.
40. Пономарьова-Семенова Р.О. Креативність як фактор розвитку обдарованої особистості // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. Випуск 29. Київ, 2006. С.559-567
41. Психологічна детермінація креативної поведінки: колективна монографія / С.Ф. Устименко, Н.М. Токарева, А.І. Воронін, Н.М. Макаренко та ін. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006. 176 с.

42. Психологічні основи розвитку креативності особистості в умовах педагогічної інноватики: методичний посібник. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. 267 с.
43. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. К. : Рута, 2001. 320 с.
44. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / М.В. Лемак, В.Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
45. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Основи психології та педагогіки: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ-2000», 2011. 452 с.
46. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібник. 2-ге вид., доп. К. : Либідь, 2001. 288 с.
47. Саврасов М. В. Психологія креативності особистості студента: психологічна структура та зміст // Науковий вісник МНУ Імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. № 2 (15). 2015. С. 116-120.
48. Симоненко С. М., Грек О.М. Візуальна креативність: діагностика та комп'ютерні технології розвитку: монографія. Одеса : Фенікс, 2010. 200 с.
49. Сисоєва С.О. Творчий розвиток особистості: сутність, специфіка. Творчість у контексті розвитку людини : матеріали міжнародної наукової конференції. К., 2003. Ч. 2. С. 85-88.
50. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Просвіта. 2001. 180 с.
51. Смольська Л.М. Західні підходи в дослідженні творчості // Практична психологія та соціальна робота. 2004. №3. С.62-64.
52. Тернавська Т. А. Вивчення розвитку невербальної креативності як складової пізнавальної активності студентів університету. Проблеми емпіричних досліджень у психології. Вип. 1. К. : Гнозис, 2008. С. 10-16.
53. Туриніна О. Л. Психологія творчості : навч. посіб. К. : МАУП, 2017. 160 с.

54. Фролова Є. В. Креативність як чинник успішності навчальної діяльності. Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. Харків : ХНПУ, 2009. Вип. 32. С. 204-214.

55. Шарий В. А. Психодіагностика креативної особистості : практичний посібник. К., 2012. 27 с.

56. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції. К.: Либідь, 2016. 262 с.

57. Barron F. Creative person and creative process. - New York: Holt, Rinehart and Winston. 2009. 235 p.

58. Taylor C.W. Various approaches and definions of creativity // R. Stemberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 2008. P.99-126.

59. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in the testing // R. Stemberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 2008. P.43-75.

ДОДАТКИ

Методика «Діагностика особистісної креативності» (Є. Тунік)

1. Якщо я не знаю вірної відповіді, то намагаюся здогадатись про неї.
2. Мені подобається розглядати предмет ретельно і детально, щоб виявити деталі, яких не бачив раніше.
3. Як правило, я запитую, якщо чогось не знаю.
4. Мені не подобається планувати справи заздалегідь.
5. Перед тим, як грати у нову гру, я повинен переконатися, що зможу виграти.
6. Мені подобається уявляти собі те, що мені потрібно буде взяти або зробити.
7. Якщо щось не вдається з першого разу, я буду працювати до тих пір, поки не зроблю це.
8. Я ніколи не виберу гру, з якою інші не знайомі.
9. Краще я буду робити все звичайно, ніж шукати нові способи.
10. Мені подобається вияснити, чи так все насправді.
11. Мені подобається займатись чим-небудь новим.
12. Я люблю заводити нових друзів.
13. Мені подобається думати про те, чого зі мною ніколи не відбувалосьь.
14. Як правило, я не витрачаю часу на мрії про те, що колись стану відомим актором, музикантом, поетом.
15. Деякі мої ідеї так захоплюють мене, що я забуваю про все на світі.
16. Мені більше подобалося б працювати на космічній станції, ніж тут, на Землі.
17. Я нервуюсь, якщо не знаю, що відбудеться далі.
18. Мені подобається те, що незвичайне.
19. Я часто намагаюсь уявити собі те, про що думають інші люди.
20. Мені подобаються розповіді або телевізійні передачі про події, які відбулися в минулому.
21. Мені подобається обговорювати мої ідеї в компанії друзів.
22. Як правило, я зберігаю спокій, коли щось роблю не так або помиляюсь.
23. Коли я виросту, мені б хотілося зробити або звершити щось таке, що ніколи не вдавалося до мене.

24. Я вибираю друзів, які завжди роблять все звичайним способом.
25. Багато правил, що існують, мене, як правило, не влаштовують.
26. Мені подобається вирішувати навіть таку проблему, яка не має вірної відповіді.
27. Існує багато речей, з якими мені б хотілося поекспериментувати
28. Якщо я одного разу знайшов відповідь на питання, я буду притримуватись неї, а не шукати інші відповіді.
29. Мені не подобається виступати перед групою.
30. Коли я читаю або дивлюсь телевізор, я уявляю себе кимось із героїв.
31. Я люблю уявляти собі, як жили люди 200 років тому.
32. Мені не подобається, коли мої друзі нерішучі.
33. Мені подобається досліджувати старі валізи і коробки, щоб просто подивитися, що в них може бути.
34. Мені б хотілося, щоб мої батьки і керівники робили все, як звичайно, і не змінювались.
35. Я довіряю своїм почуттям і передчуттям.
36. Цікаво припустити щось і перевірити, чи правий я.
37. Цікаво братися за головоломки та ігри, в яких необхідно розраховувати свої подальші кроки.
38. Мене цікавлять механізми, цікаво подивитись, що в них всередині і як вони працюють.
39. Моїм кращим друзям не подобаються дурні ідеї.
40. Мені подобається вигадувати щось нове, навіть якщо це неможливо застосувати на практиці.
41. Мені подобається, коли всі речі лежать на своїх місцях.
42. Мені було б цікаво шукати відповіді на питання, які виникнуть у майбутньому.
43. Мені подобається братися за нове, щоб подивитися, що з цього вийде.
44. Мені цікаво грати в улюблені ігри просто заради задоволення, а не заради виграшу.
45. Мені подобається розмірковувати про щось цікаве, про те, що ніколи не приходило в голову.
46. Коли я бачу картину, на якій намальований хтось незнайомий, мені цікаво знати, хто це.
47. Я люблю перегортати книги і журнали для того, щоб просто подивитись, що в них.
48. Я думаю, що на більшість питань існує одна вірна відповідь.
49. Я люблю задавати питання про такі речі, про які інші люди не замислюються.

50. У мене є багато цікавих справ як на роботі (у навчальному закладі), так і вдома.

Ключ

Схильність до Ризику (відповіді, що оцінюються 2 балами):

А) позитивні відповіді: 1, 21, 25, 35, 36, 43, 44.

Б) негативні відповіді: 5, 8, 22, 29, 32, 34.

В) всі відповіді на ці запитання у формі “може бути” оцінюються в +1 бал.

Г) всі відповіді “не знаю” на ці запитання оцінюються в –1 бал і віднімаються від загальної кількості.

Допитливість (відповіді, що оцінюються 2 балами):

А) позитивні відповіді: 2, 3, 11, 12, 19, 27, 33, 37, 38, 47, 49.

Б) негативні відповіді: 28.

В) всі відповіді “може бути” оцінюються в +1 бал.

Г) всі відповіді “не знаю” оцінюються в –1 бал.

Складність (відповіді, що оцінюються 2 балами):

А) позитивні відповіді: 7, 15, 18, 26, 42, 50.

Б) негативні відповіді: 4, 9, 10, 17, 24, 41, 48.

В) всі відповіді на ці запитання у формі “може бути” оцінюються в +1 бал.

Г) всі відповіді “не знаю” оцінюються в –1 бал.

Уява (відповіді, що оцінюються 2 балами):

А) позитивні відповіді: 6, 13, 16, 23, 30, 31, 40, 45, 46.

Б) негативні відповіді: 14, 20, 39.

В) всі відповіді “може бути” оцінюються в +1 бал.

Г) всі відповіді “не знаю” оцінюються в –1 бал.

Тест «Креативність» Н. Вішнякової для діагностики особистісної креативності

Тест «Креативність» дозволяє виявити рівень творчих здібностей особистості та побудувати психологічний креативний профіль при забезпеченні рефлексії щодо креативного компоненту образу «Я – реальний» і уявлення про образ «Я-ідеальний».

Вам пропонується самостійно оцінити свої особистісні якості, відповідаючи на питання тесту. Уважно прочитайте питання. При позитивній відповіді на питання поставте знак «+», при негативній – знак «-» у графу «Я» реальний та «Я-ідеальний». Довго над відповіддю не замислюйтесь, тому що перша відповідь імпульсивна й, зазвичай, правильна. Будьте щирі!

№ з/п	Індекс	Запитання	
1.	М	Чи замислюєтесь ви, які причини змушують вас створювати що-небудь нове?	
2.	Д	Чи бувають у вас неприємності через власну допитливість?	
3.	О	Чи виникає у вас бажання оригінально вдосконалити хорошу річ?	
4.	У	Чи мрієте ви стати відомою людиною, створивши що-небудь соціальне нове?	
5.	І	У ситуаціях ризику ви довіряєте інтуїції?	
6.	Е	Ви вважаєте, що в конфліктних ситуаціях можливо уникнути емоційних переживань?	
7.	Г	Чи відповідаєте ви жартом, якщо вас розігрують?	
8.	П	Якщо видасться нагода, ви зміните роботу на більш оплачувану, але менш творчу?	
9.	М	Ви продумуєте наслідки, рішення, що вами приймаються?	
10.	Д	Пізнання нового перестає бути цікавим для вас, якщо воно пов'язане з ризиком?	
11.	О	Чи доводилось вам вдало використовувати речі не за призначенням?	
12.	У	Чи буває так, що коли ви розповідаєте про будь-який справжній випадок, то вдаєтесь до вигаданих подробиць?	
13.	І	В екстремальних ситуаціях ви частіше прислухаєтесь до голосу розуму, ніж до інтуїції?	
14.	Е	Чи надає вам емоційне задоволення процес творчої діяльності?	
15.	Г	Чи любите ви жартувати й сміятись над собою?	
16.	П	Чи винаходили ви щось нове в галузі діяльності, що цікавить вас?	

17.	М	Чи стомлює вас робота, що вимагає творчого мислення в нестандартних ситуаціях?	
18.	Д	Чи помічає оточення, що ви в усе вникаєте?	
19.	О	Чи є рідкісним ваше захоплення?	
20.	У	Чи буває так, що у вас виникають незвичайні образи, пов'язані з реальними подіями?	
21.	І	Ви іноді передчуваєте, хто вам телефонує, ще не знявши слухавку?	
22.	Е	Чи байдужі ви до негативних проявів емоцій чужих дітей?	
23.	Г	Чи смієтеся ви над своїми невдачами?	
24.	П	Відвідували б ви заради нових знань спеціальні заняття, навіть якщо це пов'язано з незручностями?	
25.	М	Чи достатньо для вас дрібної деталі, натяку на проблему, щоб захопитися її розробкою?	
26.	Д	На філософські дитячі питання ви знайшли відповіді в зрілому віці?	
27.	О	Чи відчуваєте ви втрату інтересу до оригінальних, ризикованих пропозицій ваших партнерів по роботі?	
28.	У	Чи фантазуєте ви зараз, як би ви жили в іншому місті або в іншому столітті?	
29.	І	Вам важко передбачати наслідки майбутньої події?	
30.	Е	Ви відчуваєте емоційний підйом і натхнення на початку нової справи?	
31.	Г	Чи буває так, що ви заздалегідь готували жарт або жартівливі історії з метою розважити компанію?	
32.	П	Чи стомлюють вас несподіванки в професійній діяльності, що вимагають нових виходів із ситуації, що склалася?	
33.	М	Ви продумуєте варіанти вирішення важких проблем, перш ніж зробите вибір найбільш продуктивного?	
34.	Д	Коли ви довго не пізнаєте нове, ви відчуваєте почуття незадоволення?	
35.	О	Ви любите роботу, що вимагає кмітливості, навіть якщо вона пов'язана з труднощами реалізації?	
36.	У	У Стикаючись із незвичайними проблемами, ви передбачаєте перспективи їхнього рішення?	
37.	І	Чи снівся вам коли -небудь сон, який передбачив події, що сталися потім?	
38.	Е	Чи співчуваєте ви людям, які не досягли бажаного результату в творчості?	
39.	Г	Чи використовуєте ви гумор для виходу зі скрутних ситуацій?	
40.	П	Ви обирали професію з урахуванням своїх творчих можливостей?	
41.	М	Вам важко продумати багато негативних наслідків конфліктної проблеми?	
42.	Д	Чи зможете ви ризикнути кар'єрою заради пізнання нового?	
43.	О	Чи будете ви займатися створенням чогось не звичайного, якщо це пов'язано з певними труднощами?	
44.	У	Вам важко уявити незнайоме місце, у яке ви прагнете потрапити?	

45.	І	Чи траплялось так, що ви згадали про людину, з якою давно не зустрічались, а потім раптом вона зателефонувала чи написала вам листа?	
46.	Е	Чи співчуваєте ви обдуреній людині?	
47.	Г	Чи буває так, що ви самі вигадуете анекдоти та жартівливі історії?	
48.	П	Якщо ви позбудетесь можливості працювати, то життя для вас втратить інтерес?	
49.	М	Чи ґрунтовно ви продумуете всі етапи своєї творчої діяльності?	
50.	Д	Чи хочеться вам іноді розібрати річ, для того, щоб дізнатися, як вона працює?	
51.	О	Ви імпровізуєте в процесі реалізації вже розробленого плану дії?	
52.	У	Ви вигадуете казки дітям?	
53.	І	Чи буває так, що ви з якихось нез'ясованих причин не довіряєте деяким людям?	
54.	Е	Ви схильні сильно переживати, якщо вас обдурили?	
55.	Г	Чи дратує вас жарт, виражений у формі іронії?	
56.	П	Ви відчуваєте, що ваша професія дозволить покращити навколишній світ?	
57.	М	Чи думаєте ви, які таємні причини приховані в творчій діяльності людини?	
58.	Д	Чи цікавить вас, як живуть сусіди?	
59.	О	Чи вважаєте ви за краще спілкуватись із людьми з незвичайними поглядами?	
60.	У	Чи фантазували ви коли -небудь про те, що можна було б зробити, отримавши спадок?	
61.	І	Вам важко визначити характер людини з першого погляду?	
62.	Е	Ви співчуваєте злиденним людям?	
63.	Г	Чи вважає вас оточення дотепною людиною?	
64.	П	У вашій професійній творчості було багато невдач?	
65.	М	Ви міркуєте про причини успіхів та невдач у своїй творчій діяльності?	
66.	Д	Якщо ви зустрічаєте незрозуміле слово, то чи прагнете ви довідатись про його зміст у довідниках?	
67.	О	Чи цікавлять вас люди, що дотримуються тільки традиційних поглядів на життя?	
68.	У	Чи пишете ви вірші?	
69.	І	Дивлячись на сторонню людину, вам важко передбачити, як складеться її життя?	
70.	Е	Чи рідко ви виражаєте свої емоції при вуличних сварках?	
71.	Г	Чи важко вам із гумором вийти зі скрутної ситуації?	
72.	П	Чи можете ви в своїй роботі ризикнути, якщо шанси на успіх не гарантовані?	
73.	М	Чи вірогідно ви відновлюєте за випадковими деталями та явищами цілісний результат?	
74.	Д	Чи намагались ви простежити генеалогічне дерево життя?	
75.	О	Якби ваші знайомі знали, про що ви мрієте, то вважали б вас	

		диваком?	
76.	У	Вам важко уявити себе в старості?	
77.	І	Чи буває так, що ви побоюєтесь іти на зустріч із незнайомою людиною через інтуїтивне занепокоєння?	
78.	Е	Спостерігаючи драматичну подію в житті людей, чи відчуваєте ви, що це відбувалось із вами?	
79.	Г	Чи надаєте ви перевагу комедії серед усіх інших жанрів?	
80.	П	Чи обов'язково творчість повинна супроводжувати професійну діяльність?	

Обробка результатів. Кількість балів за кожним індексом креативності визначається за ключом тесту при підсумовуванні отриманих балів.

№	Індекс	Креативні якості
1.	М	Творче мислення
2.	Д	Допитливість
3.	О	Оригінальність
4.	У	Уява
5.	І	Інтуїція
6.	Е	Емоційність
7.	Г	Почуття гумору
8.	П	Творче ставлення до професії

«Тест на мислення і креативність» Дж. Брунера

Інструкція: кожна людина має переважаючий певний тип мислення. Цей опитувальник допоможе визначити тип свого мислення. Якщо згодні з висловом, у бланку поставте «+», якщо немає «-».

Тестовий матеріал.

1. Мені легше щось зробити, ніж пояснити, чому я так зробив(а).
2. Я люблю налаштовувати програми для комп'ютера.
3. Я люблю читати художню літературу.
4. Я люблю живопис (скульптуру).
5. Я не вважав за краще б роботу, в якій все чітко визначено.
6. Мені простіше засвоїти щось, якщо маю можливість маніпулювати предметами.
7. Я люблю шахи, шашки.
8. Я легко викладаю свої думки як у усній, так і в письмовій формі.
9. Я хотів би займатися колекціонуванням.
10. Я люблю та розумію абстрактний живопис.
11. Я скоріше хотів би бути слюсарем, ніж інженером.
12. Для мене алгебра цікавіша, ніж геометрія.
13. У художній літературі для мене важливіше не що сказано, бо як сказано.
14. Я люблю відвідувати видовищні заходи.
15. Мені не подобається регламентована робота.
16. Мені подобається щось робити своїми руками.
17. У дитинстві я любив створювати свою систему слів/знаків/шифр для листування з друзями.
18. Я надаю великого значення формі вираження думок.
19. Мені важко передати зміст оповідання без його образного уявлення.
20. Не люблю відвідувати музеї, оскільки вони однакові.
21. Будь-яку інформацію я сприймаю як посібник до дії.
22. Мене більше приваблює товарний знак фірми, ніж назва.
23. Мене приваблює робота коментатора радіо, телебачення.
24. Знайомі мелодії викликають у мене у голові певні картини.
25. Люблю фантазувати.
26. Коли я слухаю музику, то мені хочеться танцювати.
27. Мені цікаво розбиратися в кресленнях та схемах.

28. Мені подобаються художня література.
29. Знайомий запах викликає всю картину подій, що сталися багато років тому.
30. Різноманітні захоплення роблять життя людини багатшим.
31. Істинно тільки те, що можна помацати руками.
32. Я віддаю перевагу точним наукам.
33. Я за словом у кишеню не лізу.
34. Люблю малювати.
35. Один і той самий спектакль/фільм можна дивитися багато разів, головне гра акторів, нова інтерпретація.
36. Мені подобалося у дитинстві збирати механізми з деталей конструктора.
37. Мені здається, що я зміг би вивчити стенографію.
38. Мені подобається читати вірші вголос.
39. Я згоден з твердженням, що краса врятує світ.
40. Я вважав за краще б бути закрійником, а не кравцем.
41. Краще зробити табурет руками, ніж займатися її проектуванням.
42. Мені здається, що я зміг(ла) б опанувати професію програміста.
43. Люблю поезію.
44. Перш ніж виготовити якусь деталь, спочатку роблю креслення.
45. Мені більше подобається процес діяльності, ніж її кінцевий результат.
46. Для мене краще попрацювати в майстерні, ніж вивчати креслення.
47. Мені цікаво було б розшифрувати давні таємниці.
48. Якщо мені потрібно виступити, то я завжди готую свою промову, хоча впевнений(а), що знайду необхідні слова.
49. Більше люблю вирішувати завдання з геометрії, ніж з алгебри.
50. Навіть у налагодженій справі намагаюся творчо змінити щось.
51. Я люблю вдома займатися рукоділлям, майструвати.
52. Я зміг(ла) б опанувати мови програмування.
53. Мені неважко написати твір на задану тему.
54. Мені легко уявити образ неіснуючого предмета чи явища.
55. Я іноді сумніваюся навіть у тому, що для інших є очевидним.
56. Я вважав за краще б сам(а) відремонтувати праску, ніж нести її в майстерню.
57. Я легко засвоюю граматичні конструкції мови.
58. Люблю писати листи.
59. Сюжет фільму можу уявити як ряд образів.
60. Абстрактні картини дають велику їжу для роздумів.

61. У школі мені найбільше подобалися уроки праці, домоводства.
62. У мене не викликає труднощів вивчення іноземної мови.
63. Я охоче щось розповідаю, якщо мене просять друзі.
64. Я легко можу уявити в образах зміст почутого.
65. Я не хотів би підкоряти своє життя певній системі.
66. Я частіше спочатку зроблю, а потім думаю про правильність, рішення.
67. Думаю, що зміг(ла) вивчити китайські ієрогліфи.
68. Не можу не поділитися щойно почутою новиною.
69. Мені здається, що робота сценариста/письменника цікава.
70. Мені подобається робота дизайнера.
71. При вирішенні якоїсь проблеми мені легше йти методом спроб та помилок.
72. Вивчення дорожніх знаків не склало / не складе мені труднощів.
73. Я легко знаходжу спільну мову з незнайомими людьми.

Обробка та аналіз даних проводиться наступним чином: підраховується сума «+» по кожній шкалі.

Предметне мислення – 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46, 51, 56, 61, 66, 71.

Символічне мислення – 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47, 52, 57, 62, 67, 72.

Знакове мислення – 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48, 53, 58, 63, 68, 73.

Образне мислення – 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49, 54, 59, 64, 69, 74.

Креативність – 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60, 65, 70, 75.